

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“ MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA AUDİT FƏALİYYƏTİNİN
PROBLEMLƏRİ VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

ƏHMƏDOV ŞƏMSİ KƏRƏM OĞLU

BAKİ – 2019-cu il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 20__-ci il

**“ MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA AUDİT FƏALİYYƏTİNİN PROBLEMLƏRİ
VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə nəzarəti və audit

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Qrup: 630

Magistrant
Əhmədov Şəmsi Kərəm oğlu

Elmi rəhbər
i.e.n., Qarayev A.İ

Program rəhbəri
i.e.n.,dos.Seyfullayev İ.Z.

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof. Kəlbəyev Y.A.

BAKİ – 2019

SUMMARY

The actuality of the subject. The necessity of audit activity is based on a number of theoretical principles and has deep roots. In a free market, there should be a trust and responsibility for the economic and financial process between the state and the entrepreneur, between the entrepreneurs and managers, and that responsible job can only be performed through audit.

Object and object of research. The subject of the research is the study of the role of tax control in our country, its current state, its role in budget revenues and state regulation.

Methodological basis of dissertation. Economic and comparative analysis, generalization methods were used in the evaluation of materials.

Research information base. In the dissertation the organizational and legal bases of monographs, articles of local and foreign economists, materials available on the official website of the Ministry of Finance, materials, statistical materials, tables and other statistical indicators were used on the official website of the State Statistical Committee.

Practical significance of the research. The practical significance of the work can be pointed out by the fact that it can be a useful database for those who want to do research in the future. At the same time, it can be used as a necessary resource for teaching in universities on the topics addressed in the dissertation.

Volume of dissertation work. The dissertation is based on the introduction, three chapters, six paragraphs, conclusions and suggestions as well as a list of used literature.

Key words: *tax, nepotism, state*

MÜNDƏRİCAT

Fəsil I. Audit fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsasları	5
1.1. Audit anlayışı və onun təşkilinin nəzəri məsələləri.....	5
1.2. İqtisadi subyektlərin fəaliyyət sistemində auditin yeri və rolu	7
1.3. Azərbaycanda audit fəaliyyətinin təşkilinin hüquqi əsasları	15
Fəsil II. Müasir dövrdə Azərbaycanda audit fəaliyyətinin təşkili problemləri və müasir vəziyyəti	21
2.1. Müasir dövrdə Azərbaycanda audit fəaliyyətinin aktual problemləri	21
2.2. Azərbaycanda audit fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	28
2.3. Dünya təcrübəsində audit fəaliyyətinin təşkili və onun müsbət cəhətlərinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları	35
Fəsil III. Azərbaycanda Audit Fəaliyyətinin Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri	51
3.1Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi	51
3.2 Maliyyə nəzarət sistemində Audit Palatasının rolu	56
Ədəbiyyat.....	67
Cədvəllərin siyahısı.....	69
Sxemlərin siyahısı.....	70

Fəsil I. Audit fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Audit anlayışı və onun təşkilinin nəzəri məsələləri

Auditin əsasım dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin rəhbərliyinin, ayrı-ayrı payçıların ümumi və qarşılıqlı marağı təşkil edir.

Audit fəaliyyətinin tərəqqi tarixinə diqqət etsək görərik ki, bu fəaliyyətin böyük tərəqqi yolu və tarixi kökləri vardır. vurğulamalıyıq ki, onun mövcudluğu ilk öncə mülkiyyət əlaqələri ilə bağlıdır. “Audit” latıncadan “eşidirəm” mənasını verir. Lakin müasir dövrdə elmi-texniki baxımdan inkişafın intensivliyi, mürəkkəb texnoloji istehsalı, resurslardan diqqətli şəkildə faydalanmaq və onların optimal bir-birilə əlaqələndirilməsi zamanı audit yalnız eşitmək yox, o cümlədən görmək, analitik nəticələr qazanmaq, dərin iqtisadi analiz etmək və ümumiləşdirmək qabiliyyətinə sahib olmalıdır.

Auditor xidməti maliyyə məlumatının mötəbərliyini təyin edən xidmətlərə daxildir.

Auditor edilən analizi və onun nəticələrinin doğru şəkildə təşəkkül etməsi üçün ona lazım olan sübut növlərini və onun miqdarım konkretləşdirir. Müşahidə edilən proseslər auditorun birbaşa peşəkar olmasını əsas götürür. Auditor kənar maliyyə nəzarətçisi olaraq azad mövqeyə sahib olmalıdır. Audit fəaliyyətinin son dövrü yoxlama - ekspertiza nəticələrinin sifariş edənə sunulan auditor rəyidir. (Aras, Güler : 2016., s.115)

Bazar iqtisadiyyatında yeni texnologiyanın qazanılması, istehsalın yüksək şəkildə təşkil edilməsi və tətbiqi, istehsalın inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsində vacib ünsürlərdən biri də xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılması, tərəqqi etmiş mütərəqqi ölkələrin müəssisə və firmaları ilə birgə fəaliyyət əməkdaşlığının təyin edilməsidir. Sahibkar bu fəaliyyət formalarını təyin edən zaman ilk öncə tərəf müqabilinin texniki və maliyyə potensial imkanları ilə marqlanmalı və mənimsəməlidir. Bunun üçün, düzgün məlumata yiyələnməlidir. Daha konkret, tərəf müqabilinin maliyyə hesabatı analiz edilməli, mənfəətin müvafiq dövrdə tutumu, onun mənbələri, istehsal edilən məhsulun növü, rəqabət

bacarığı, məhsulun ekzogen və endogen bazarda yeri, perspektiv tərəqqisi və digər iqtisadi - texniki meyarları ümumi şəkildə analiz edilməli və optimal variantlar tapılmalıdır. Belə vacib məsələnin həlli xüsusi analitik qrupların fəaliyyəti ilə bərabər, audit xidmətinin köməyi ilə yerinə yetirilə bilər. Müstəqil təcrübəçi hüququna və keyfiyyətinə sahib olan audit xidməti uyğun test sistemindən yararlanmaqla, tərəf müqabilinin texniki-iqtisadi durumu barəsində maraqlı tərəflər üçün ekspert arayışı suna bilər.

Ayrı-ayrı ölkələrin alimləri daxili auditin mərhələlərə ayrılmasının bir neçə auditə müxtəlif alim və araşdırmaçıların münasibətini öyrənmək, onun şərhini indiki dövr nöqtəyi-nəzərindən təyin etmək xüsusi ilə elmi-praktik cəhətdən vacibdir.

Auditin praktikasını və nəzəriyyəsi istiqamətində tanınmış Amerikalı mütəxəssis C.Robertson bildirir ki, “audit - sahibkarlıq riskinin azalmasına yönəlmiş fəaliyyətdir”. C.Robertson belə bir qənaətə gəlir ki, “audit maliyyə hesabatlarının müştəriləri üçün məlumat riskini müvafiq səviyyəyə qədər aşağı salır.

Bu riski təqribən hesablamaq və uyğun halların ehtimalını təyin etmək olar”. (Bursal, Nasuhi; Yücel Ercan 8,20.15,s. 147)

Şirkətin sahibkarlıq riski auditora ciddi şəkildə təsir edir. Auditor və yaxud auditor təşkilatı ilə onların sifarişçiləri arasında təşəkkül tapan bütün əlaqələr mülki və mövcud qanunvericiliklə nizamlanır.

Auditor fəaliyyətinin məzmununun “yoxlama” termini ilə bərabərləşdirilməsi, onun təkcə “təftiş”, “nəzarət”, “ekspertiza” və s. kimi şərh bazar əlaqələri cəhətdən məqsədəmüvafiq deyildir. (Bursal, Nasuhi; Yücel Ercan 20.15,s. 148)

İngilis alimi R.Dodcun fikrincə: “audit şirkətinin maliyyə hesabatının azad yoxlanılması və onun haqqında fikir irəli sürməsidir”.Belə yanaşma auditin məzmununu bildirsə də, anlayışın özünü tam şəkildə şərh etmir və onun tərəqqisini nəzərdə saxlamır. Adams'ın dediyinə görə isə “audit məhdud məsuliyyətli qurumun bəyan edilmiş maliyyə hesabatının doğruluğunu təsdiqləmək

üçün cəmiyyətə vacib xidmətlərin göstərilməsində fəaliyyət kimi təyin edilə bilər”.(Doyrangöl, Nuran Cömert s.33-42.)

İqtisadi kitablarda auditin tərfi, izahı dəfələrlə qeyd edilmiş və müzakirə edilmişdir. Əksər müəlliflər onu müvafiq sayır, digərləri isə bu təriflərdə bəzi çatışmazlıqlar olduğunu deyirlər. Misal üçün, V.V.Skobara, O.L.Ostrovskaya və Y.V.Sokolevin fikrincə, müasir təriflər əvvəllər var olanlarla müqayisə edildikdə şübhəsiz ki, bəzi üstünlüklərə malikdir, nəticədə, qeyd olunan açıqlamalar, auditor fəaliyyətinin sahibkarlıq əlamətini əks etdirir: “Auditor xidmətləri göstərilərkən auditor qurumları ilə onların müştəriləri arasında təşəkkül edən bütün əlaqələr Rusiyanın Mülki Məcəlləsi ilə tənz edilir” (Панкратова Л.А. c.23-28.)

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində auditor fəaliyyətinin həyata keçirilməsi praktikasısı daha böyük istiqamətlərdə təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, ABŞ qanunlarına görə səhmləri qiymətli kağızlar bazarına çıxarılan bütün səhmdar cəmiyyətlərinin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin auditi məcburi xarakter daşıyır. Eyni zamanda iri həcmli qeyri-səhmdar cəmiyyətlərinin, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin, ailə firmalarının və ayrı-ayrı sahibkarlara məxsus olan firmaların da əksəriyyəti audit yoxlamasından keçirlər .

Auditin mühasibatlığa daha yaxın nəzarət formasını K.A.Uqolnikov belə bildirir ki: “Audit-müəssisə və təşkilatda mühasibat uçotunun dürüst və dəqiq”. (Панкратова Л.А. c.23-28.)

Audit iqtisadi fəaliyyətin uğurlu inkişafına təsir göstərərək, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin böhran vəziyyətindən çıxması üçün alternativ yollar göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Qeyd edildiyi kimi auditor fəaliyyəti sifarişçi ilə bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Auditin həyata keçirilməsi mövcud qanunvericiliklə, normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir.

1.2. İqtisadi subyektlərin fəaliyyət sistemində auditin yeri və rolu

Müasir audit maliyyə nəzarətinin xüsusi müəssisə formasıdır. Audit inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatında, hazırda ölkəmizdə formalaşan yeni iqtisadi mühitdə

də özünü yaxşı tərəfdaş kimi göstərir. Müasir audit bazarın əvəzedilməz elementidir, onun xüsusiyyəti də elə bu hissədən yaranır.

Dünyada auditin növlərini onun əhəmiyyətiliyi və bazarda oynadığı rola görə aşağıdakı kimi bölmək məqsədəuyğundur:

Sxem 1.



Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Daxili audit müəssisədə idarəetmə nəzarət sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Onun məqsədi - müəssisənin idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, xərclər smetasının icrasını, əmlakın qorunmasını təmin edən struktur kimi müəssisədə yaradılmış xüsusi struktur bölməsidir. Daxili audit vasitəsi ilə nəzarət prosesi ilə bərabər, habelə istehsalın təşkili, müxtəlif bölmələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mümkündür.

Daxili audit - təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmiş risklərin nəzarət, idarə olunma və inkişafına sistemli yanaşmaqla və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi təsərrüfat subyetləridir. (Alptürk, Ercan : s.117)

Müəssisədə müasir təcrübəyə uyğun olaraq, daxili audit bölməsi müxtəlif istiqamətlərdə təşkil oluna bilər. Daxili audit bölməsi əsasən kiçik müəssisələrdə

yaradılmır. Bu birbaşa əlavə xərclərlə bağlı olduğu üçün belə müəssisələrdə daxili auditor vəzifəsini hər hansı bir əməkdaşa (mühasibatlıq, maliyyə işçisindən, müdriyyətdən başqa) və ya kənar auditora həvalə etmək mümkündür.

Daxili audit bölməsi daha çox orta və iri səviyyəli müəssisələrdə yaradılır. Daxili audit sistemi müvafiq normativ-hüquqi baza əsasında fəaliyyət göstərir. Daxili audit bölməsi yuxanda göstərilən əsasnaməyə malik olur, eyni zamanda müəssisədə onun fəaliyyətini tənzimləyən müəssisədaxili standartlar, normativ sənədlər də mövcud olmalıdır.

Müəssisədə daxili audit bölməsinin yaranma mexanizmi təsis sənədlərində öz əksini tapmalıdır. Ümumilikdə, müəssisələrin daxili audit bölməsinin hüquqlarında müəyyən oxşarlıq vardır. Daxili audit bölməsinin hüquqlarını aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirmək mümkündür. (Alptürk, Ercan : s.119)

- daxili auditin səlahiyyətlərinə aid olan çərçivədə müəssisənin müxtəlif kateqoriyalı əməkdaşlarından yazılı və şifahi izahatlar almaq;

- idarəetmə sisteminin, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, nəzarət sisteminin, konkret nəzarət istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müəssisə rəhbərliyinə zəruri təklif və tövsiyələr vermək, tədbirlər planı hazırlamaq;

- maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mövcud qanunvericilikdən, normativ-hüquqi sənədlərdən, norma və standartlardan kənarlaşmasına səbəb olmuş şəxsləri, müəyyən etmək, onların qeyri-qanuni və qeyri-peşəkar fəaliyyətini sübutlarla əsaslandıraraq, bu haqda rəhbərliyə, təsisçilərə, mülkiyyətçilərə məlumat vermək;

- müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədi ilə daxili auditin səlahiyyətləri çərçivəsində digər müəssisə və təşkilatlarla əlaqələr saxlamaq.

Auditor fəaliyyəti, audit – qurumların və fərdi sahibkarların mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatlarının sərbəst olaraq yoxlanması üzrə sahibkarlıq fəaliyyətidir.(Eşkazan, Ali Rıza s.32-33.)

Bununla bərabər auditin ***mühüm məqsədlərindən*** biri audit yoxlamasından keçən kəslərin mühasibat hesabatlarının doğruluğunu və mühasibat uçotunun AR-nın qanunvericiliyinə uyğun olaraq təşkili barəsində fikir bildirməkdən ibarətdir.

Maliyyə hesabatlarının doğruluğu barəsində auditorun fikri, sözügedən hesabatların istifadəçilərinin bu hesablara daha çox güvənməsinə şərait yaradır. Vurğulamalıyıq ki, makroiqtisadi səviyyədə audit bazar infrastrukturunun mühüm komponenti sayılır.

Auditin iqtisadi şərtiliyi maliyyə hesabatları istifadəçilərinin bu hesabatların doğruluğunun təcrübəçi tərəfindən dəyərləndirilməsinə olan ehtiyacın çoxalması ilə şərh edilir, maliyyə hesabatlarının meyarları idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün istifadə edilir.

Daxili auditin konkret funksiya və vəzifələrini mövcud qanunvericiliyə əsasən onu yaradan qurum müəyyənləşdirir, qeyd olunduğu kimi bu bölmənin yaranma prinsipləri öz əksini müəssisənin təsis sənədlərində tapır. Əksər ölkələrin təcrübəsi audit strukturunun funksiyalarının geniş olmasını göstərir. Belə ki, Daxili auditor audit xidməti növlərinə aid olunan müxtəlif növ xidmətləri həyata keçirməyi bacarmalıdır (yalnız təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı rəsmi auditor rəyi verilməsindən başqa). Daxili auditor maliyyə, uyğunluq və əməliyyat auditlərini aparmalıdır. Daxili auditin əhatə etdiyi fəaliyyət sahəsini təhlil edərək, daxili auditorların funksiyalarını dörd əsas istiqamətdə müəyyənləşdirmək məqsədəuyğundur: (Eşkazan, Ali Rıza s.32-33.)

- ❖ -səmərəliliyin dəyərləndirilməsi və ona nəzarət;
- ❖ xüsusi və məqsədli audit;
- ❖ məsləhət xidmətləri;
- təşkilatın fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi ilə əlaqədar xarici mühitin (digər əlaqəli müəssisənin, sərmayə, investisiya qoyulan müəssisənin, bazarın) auditi.

Səmərəliliyin dəyərləndirilməsi və ona nəzarət funksiyasına - müəssisənin idarəetmə sisteminin fəaliyyətinə və onun təşkilinə, təşkilatın funksional bölmələrinin fəaliyyətinə, öhdəliklərdən, vəsaitlərdən, aktivlərdən istifadəyə

nəzarət, müəssisənin ayrt-ayn fəaliyyət sahələri üzrə nəzarət prosedurları aid edilə bilər.

Xüsusi və məqsədli audit funksiyası - müəssisənin ali rəhbərliyinin, onun təsisçi və mülkiyyətçilərinin maliyyə nəzarətini, gücləndirmək, maliyyə dayanaqlığını möhkəmləndirmək, maliyyə intizamının pozulması hallarını müəyyən edib, aradan qaldırmaq, informasiyanın möhtəbərliyini yoxlamaq, mühasibat uçotu sistemini qiymətləndirmək, maliyyə - təsərrüfat əməliyyatlarının müvafiq qanunvericiliyə, norma və standartlara uyğun aparılmasını müəyyən etmək məqsədi ilə müəssisədə, onun filial və bölmələrində, törəmə müəssisələrində maliyyə- nəzarət yoxlamalarını audit vasitəsilə həyata keçirməsidir.

Məsləhət xidmətləri funksiyasına - müəssisənin səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı müdriyyətin, menecerin düzgün və məqsəduyğun qərar qəbul etməsinə təsir göstərəcək informasiya və məsləhətlərin verilməsi, funksional xidmət strukturlarının işinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə məsləhətlərin verilməsi, biznesin inkişafı ilə bağlı təşkilatı, idarəetmə, hüquqi, texniki-iqtisadi, texnoloji-istehsal və digər sahələrdə müəssisə rəhbərliyinə məsləhətlərin verilməsi kimi məsələlər aid edilir.

Audit geniş və müasir anlamda nəzarət xarakterli vəzifələrdən əlavə, müəssisənin fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan və onun gələcək fəaliyyətinə kömək, edə biləcək İqtisadi təhlil, maliyyə strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, idarəetmə üzrə müxtəlif istiqamətli məsləhətlərin verilməsi məsələlərini də əhatə edir.

Auditor növləri üzrə məqsədlərini gözdən keçirək. (Eşkazan, Ali Rıza 2014, s.32-33.)

Audit müəssisədə idarəetmə nəzarət sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Onun məqsədi - müəssisənin idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, xərclər smetasının icrasını, əmlakın qorunmasını təmin edən struktur kimi müəssisədə yaradılmış xüsusi struktur bölmədir. Audit vasitəsi ilə nəzarət prosesi ilə bərabər, habelə istehsalın təşkili, müxtəlif bölmələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mümkünləşir.

Audit - təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmiş risklərin nəzarət, idarə olunma və inkişafına sistemli yanaşmaqla və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi təsərrüfat subyetləridir. (Alptürk, Ercan, 2015: s.117)

Müəssisədə müasir təcrübəyə uyğun olaraq, audit bölməsi müxtəlif istiqamətlərdə təşkil oluna bilər. Audit bölməsi əsasən kiçik müəssisələrdə yaradılır. Bu birbaşa əlavə xərclərlə bağlı olduğu üçün belə müəssisələrdə daxili auditor vəzifəsini hər hansı bir əməkdaşa (mühasibatlıq, maliyyə işçisindən, müdiriyyətdən başqa) və ya kənar auditora həvalə etmək mümkündür.

Audit bölməsi daha çox orta və iri səviyyəli müəssisələrdə yaradılır. Audit sistemi müvafiq normativ-hüquqi baza əsasında fəaliyyət göstərir. Audit bölməsi yuxanda göstərilən əsasnaməyə malik olur, eyni zamanda müəssisədə onun fəaliyyətini tənzimləyən müəssisədaxili standartlar, normativ sənədlər də mövcud olmalıdır.

Müəssisədə audit bölməsinin yaranma mexanizmi təsis sənədlərində öz əksini tapmalıdır. Ümumilikdə, müəssisələrin audit bölməsinin hüquqlarında müəyyən oxşarlıq vardır. Audit bölməsinin hüquqlarını aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirmək mümkündür. (Alptürk, Ercan, 2015: s.119)

-daxili auditin səlahiyyətlərinə aid olan çərçivədə müəssisənin müxtəlif kateqoriyalı əməkdaşlarından yazılı və şifahi izahatlar almaq;

-idarəetmə sisteminin, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, nəzarət sisteminin, konkret nəzarət istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müəssisə rəhbərliyinə zəruri təklif və tövsiyələr vermək, tədbirlər planı hazırlamaq;

-maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mövcud qanunvericilikdən, normativ-hüquqi sənədlərdən, norma və standartlardan kənarlaşmasına səbəb olmuş şəxsləri, müəyyən etmək, onların qeyri-qanuni və qeyri-peşəkar fəaliyyətini sübutlarla əsaslandıraraq, bu haqda rəhbərliyə, təsisçilərə, mülkiyyətçilərə məlumat vermək;

-müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədi ilə daxili auditin səlahiyyətləri çərçivəsində digər müəssisə və təşkilatlarla əlaqələr

saxlamaq.

Audit kənar auditin funksiyalarını (fəaliyyət ilə bağlı maraqlı tərəflərə rəsmi auditor rəyi verilməsindən başqa) təkrarlama da bilər. Lakin, daxili auditin müəssisədə fəaliyyət dairəsi daha çox şaxəlidir. Belə ki, o müəssisədə daxili münasibətlərin tənzimlənməsində, fəaliyyətin təşkili və inkişafında, idarəetmə sistemi üzrə məqsədyönlü və çevik qərarlar qəbul olunmasında, müəssisədə cari, perspektiv dövrlər üzrə müxtəlif yönümlü təhlillər aparılmasında daha yaxından, mütəmadi olaraq iştirak edir.

Daxili auditorlar resurslardan istifadənin səmərəlilik ölçüsünü, rentabellik və qənaət yollarını tədqiq edərkən, ilk növbədə aşağıdakılara riayət olunub-olunmamasına diqqət etməlidirlər:

- 1) Qənaət və rentabelliğin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq normativlərin təyin edilməsi;
- 2) Müəyyən edilmiş standartlara və normativlərə əməl olunması;
- 3) Nöqsanların düzəldilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

İdarəetmənin bu kimi vəzifələrin həll edilməsinə yardım göstərilməsi üçün nəzərdə tutulan vasitəsi müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzərində nəzarətdir. Yalnız daxili nəzarət, o cümlədən də onun növlərindən biri olan audit təşkilatın fəaliyyəti haqda qabaqlayıcı informasiyanı, eləcə də təşkilatın fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə biləcək mümkün faktları öncədən görməyə imkan verən informasiyanı təqdim edə bilər.

Sadalanan funksiyaların icrasından ötrü daxili auditin özü öz növbəsində auditin bu əsas növünün təsirli təşkilatı və hüquqi əsasının əmələ gəlməsinə imkan verən bütün zəruri və keyfiyyətli normativlərlə təminatına sahib olmalıdır. Vurğulamalıyıq ki, postsovet məkanında ilk dəfə olaraq sırf AR-da “Daxili audit barəsində” Qanun və bəzi normativ hüquqi protokollar qəbul edilmişdir.

Bununla yanaşı, daxili auditin mükəmməl və təsirli normativ bazasının Audit xidmətinin işində mühüm istiqamətlərdən biri onun xarici auditlə doğru şəkildə uzlaşdırılmasıdır. Auditin bu 2 növü arasında xüsusi əlaqələrin yaradılması edilən auditor nəzarətlərinin riskinin ən azı endirilməsinə imkan yaradır. Bu zaman, onu

da qeyd etməliyik ki, əksər sahələrdə daxili auditlə xarici auditin maraq prinsipləri uyğun gəlmir, bir sıra hallarda isə daxili auditorun gördüyü işin nəticəsi xarici auditorun hesabatında xüsusi rol oynaya bilər.

Daxili auditlə kənar audit arasındakı əsas fərqlər onların funksiyalarından və keçirilməsi vaxtlarından ortaya çıxır. Daxili auditin mühüm funksiyası rəhbərliyə sunmaq üçün şirkətin maliyyə-iqtisadi durumu barəsində məlumat xarakterli materialların tərtib edilməsidir, xarici auditin mühüm funksiyası maraqlanan kənar istifadəçilər üçün uyğun rəyin tərtib edilməsidir. Audit şirkətdə fəaliyyət göstərir, xarici audit isə, ildə bir dəfə həyata keçirilir.

Auditin istənilən növünün öz rolu, əhatə dairəsi və funksiyaları var. Audit qeyri-maliyyə proseslərini gözdən keçirdiyi halda, xarici audit əsasən maliyyə məsələlərinə istiqamətlənir.

Yenə də, tövsiyə edilir ki, idarəetmə orqanlarına gələn mesajı kompensasiya etmək üçün daxili və kənar auditorlar əməkdaşlıq etsin. Audit Komitəsi həmin əməkdaşlığı təyin edir.

Daxili və kənar audit arasındakı əlaqə tam şəkildə auditin işini rahatlaşdıracaq, təkrarlanmaya son verəcək və şirkət risklərinin yüksək səviyyədə əhatə edilməsini həyata keçirəcəkdir. Bu, o cümlədən, idarəetmə orqanlarına biznesin idarə olunması və riskləri haqqında uyğunlaşmış informasiya almağa yardım edəcəkdir.

Daxili auditlə kənar audit bir-birindən səmərəli şəkildə seçilir. O cümlədən, auditin obyekt, məqsəd, vasitə və üsulları uyğun ola bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, audit xidmətinin nəzarət və təşkilati işinin keyfiyyəti kənar auditlə münasibətinin əlverişli qurulmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Auditor tərəfindən daxili nəzarətin anlaşılması fırıldaqçılıq riski ilə əlaqədar məsələlərin mənimsədilməsi zamanı xüsusi məna daşıyır. Auditor şirkət rəhbərinin hansı şəkildə şirkətdə səmimi ortam və etik davranış yaratdığını, o cümlədən sui-istifadə hallarının ortadan qaldırılmasından ötrü hansı nəzarət vasitələrindən istifadə edildiyini öyrənməlidir.

1.3. Azərbaycanada audit fəaliyyətinin təşkilinin hüquqi əsasları

Maliyyə auditı. Maliyyə auditinin məqsədi maliyyə vəsaitlərindən istifadə edilməsi, mühasibat uçotunun şərtlərinə və istəklərinə riayət edilməsi barəsində fikirlərin yaranmasından ibarətdir. Maliyyə auditinin funksiyası maliyyə vəsaitlərindən istifadə edilməsinin, mühasibat uçotunun şərtlərinə və istəklərinə əməl edilməsinin yoxlanılması üçün yetərinə vacib auditor sübutlarının yığılmasından təşkil edilmişdir.

Əməliyyat auditı. Əməliyyat auditinin məqsədi iqtisadi sisteminin fəaliyyət əməliyyatlarının və metodlarının əlverişliliyinin və effektivliyinin dəyərləndirilməsindən təşkil edilmişdir. Əməliyyat auditinin funksiyası maliyyə-iqtisadi fəaliyyətində tətbiq edilən əməliyyatların və metodların dəyərləndirilməsi üçün yetərinə etibarlı auditor sübutlarının əldə edilməsindən ibarətdir.

Əməliyyat auditı hadisələrin gerçək durumunun – misal üçün, qurumun təsis sənədləri əsasında təyin edilən fəaliyyətinin onun apardığı əməliyyatlara, o cümlədən xərclərin gəlirlərə uyğun olmasının yoxlanılmasını əsas götürür.

Qanunvericiliyə müvafiqliyin auditı. Qanunvericiliyə uyğunluğun auditinin məqsədi, yoxlanılan şəxsin gördüyü işlərin və apardığı əməliyyatların mövcud normativ-hüquqi protokolların istəklərinə uyğun olması barəsində rəyin yaranmasından təşkil edilmişdir. Qanunvericiliyə uyğunluğun auditinin funksiyası iqtisadi subyektin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətində mövcud qanunvericiliyin istəklərinə əməl edilməsi barəsində yetərinə etibarlı auditor sübutlarının yığılmasından ibarətdir.

Qanunvericiliyə müvafiqliyin auditinin həyata keçirilməsi zamanı auditor, yoxlanılan iqtisadi subyektin fəaliyyətinin hansı mövcud normativ protokollarla nizamlanmasını təyin etməlidir. Bu protokolların müddəalarına əməl edilməməsi maliyyə hesabatlarında meyarların təqdim edilməsinə təsir edir. Qurumun fəaliyyətini nizamlayan qanunvericilik, misal üçün, mülki, vergi, gömrük, valyuta, maliyyə və s. qanunvericilik növlərinə bölünür.

Xüsusi audit (attestasiya üzrə iş). Xüsusi auditin məqsədi, attestasiya məqsədi ilə verilmiş informasiyaların konkretliyi və bu informasiyaların mövcud normativ

protokollara uyğunluğu barəsində fikrin formalaşdırılmasından ibarətdir. Xüsusi auditin funksiyası attestasiya edilən informasiyaların səviyyəsi barəsində obyektiv fikrin yaranması üçün yetərinə etibarlı auditor sübutlarının yığılmasından ibarətdir.

Attestasiya üzrə iş, maliyyə hesabatlarının konkretliyi barəsində fikir bildirilməsi üçün maliyyə hesabatlarının gözdən keçirilməsi deyil, o cümlədən istifadəçilərə dəqiq bir məsələ və yaxud mövzu üzrə təcrübəçi rəyinin təqdim edilməsi üçün ayrıca bir məsələnin, vahid bir mövzunun gözdən keçirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, mühasibat uçotunda hər hansı tarix üzrə debitor və kreditor borclarının qalıqları barəsində informasiyaların konkretliyinin təsdiqlənməsi aiddir.

Maliyyə hesabatlarının auditı. Maliyyə hesabatlarının auditinin məqsədi, yoxlanılan şəxslərin maliyyə hesabatlarının konkretliyi və mühasibat uçotunun həyata keçirilməsi formasının AR-nın qanunvericiliyinə uyğun olması barəsində fikrin bildirilməsindən ibarətdir. Bu auditinin funksiyası, maliyyə hesabatlarının konkretliyinin, o cümlədən mühasibat uçotunun həyata keçirilməsi qaydasının AR-nın qanunvericiliyinə uyğun olmasının bütün mövcud aspektlərdə gözdən keçirilməsi üçün yetərinə etibarlı auditor sübutlarının yığılmasından ibarətdir.

Vergi auditı. Vergi auditinin məqsədi vergi bəyannamələrinin konkretliyinin, AR-nın vergi qanunvericiliyinin istəklərinə əməl olunmasının təyin edilməsindən ibarətdir. Bu auditin funksiyası, mühasibat və vergi uçotları sistemində iqtisadi subyekt tərəfindən vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin və vergi bəyannamələrinin doğruluğunun yoxlanılması üçün auditor sübutlarının yığılmasından ibarətdir.

Beynəlxalq təcrübədə vergi auditinə daima ehtiyac çox böyük olub. 2001-ci ilin yanvarın 1-dən əsas hesab edilən AR-nın Vergi Məcəlləsində vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə yetərinə sərt cərimə tədbirləri nəzərdə tutulur. Bu nöqteyi-nəzərdən vergi qanunvericiliyini pozmuş vergi ödəyicisi qanunla təyin edilmiş hallarda aşağıdakı kimi məsuliyyət daşıyır:

a) gizlədilmiş və yaxud azaldılmış gəlirin bütün dəyərinin, başqa gizlədilmiş və yaxud gözərdi edilmiş vergitutma obyektinə görə vergi dəyərinin və eyni qədər

cərimənin tutulması, bu pozuntuya yenidən yol verildikdə isə uyğun dəyərin və həmin dəyərin təyin edilmiş həcmində cərimənin tutulması. Gəlirin gizlədilməsi və yaxud azaldılması faktı məhkəmə tərəfindən ortaya çıxdıqda, vergi idarəsinin, prokurorun iddiası ilə məhkəmənin sunduğu qərar və yaxud hökm əsasında, həmin gəlirin dəyərinin təyin edilmiş həcmində cərimə dövlət büdcəsinin nəfinə tutula bilər;

b) aşağıdakı pozuntulara görə cərimə:

- Vergitutma obyektlərinin uçotunun həyata keçirilməməsinə və yaxud mövcud qaydaların pozulması ilə aparılmasına və nəticədə yoxlanılan dövr üzrə gəlirin gizlədilməsinə görə - ödənilməmiş vergi dəyərinin təyin edilmiş həcmində;
- Verginin hesablanması və qarşılanması üçün mühüm sayılan sənədlərin vergi idarəsinə ümumiyyətlə, o cümlədən zamanına təqdim edilməməsinə görə - növbəti müddət üzrə ödənilməli olan vergi dəyərlərinin təyin edilmiş həcmində;

c) Verginin ödənilməsi yubandıqda, vergi ödəyicisindən yubadılmış hər gün üçün ödənilməmiş vergi dəyərinin təyin edilmiş həcmində peniya tutulması. Peniyanın ödənilməsi vergi ödəyicisini qanunvericilikdə düşünülmüş başqa məsuliyyət növlərindən azad etmir;

d) Qanunvericilik protokolları ilə düşünülmüş başqa cəza tədbirlərinə aşağıda göstərilənlər aiddir:

Əgər vergi idarələrinin apardığı yoxlamalardan əvvəl vergi ödəyicisi vergi qanunvericiliyinin pozulmasını müstəqil formada üzə çıxararaq uçotda, o cümlədən maliyyə və vergi hesabatlarında düzəlişlər aparırdısa, peniya dəyərləri istisna edilməklə, ona qarşı həmin cəza tədbirləri həyata keçirilmirdi. Belə olduqda vergi ödəyiciləri vergi yoxlanışına kimi vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarını üzə çıxarmaq və vergi cəza tədbirlərinin görülməsi ehtimalını aşağı salmaq üçün vergi auditini həyata keçirməyə cəhd edirlər.

Müasir dövrdə AR-nın Vergi Məcəlləsinin 58-ci maddəsində vergilərin azaldılmasına və başqa vergi hüquq pozmalarına görə maliyyə cəza tədbirlərinin tətbiqi düşünülür.

Tələblərə müvafiqliyin auditi. Bu növ işlər, öz məzmununa görə, xarici təcrübələrlə ekvivalent olur və tələblərə müvafiqliyin yoxlanılmasını əsas götürür.

İdarəetmə (istehsal) auditi. Bu auditin məqsədi bütün növ resurslardan istifadə edilməsinin, o cümlədən təşkilati və inzibati idarəetmə sistemlərinin tətbiq edilməsinin məqsədmüvafiqliyi barəsində fikrin yaranmasından ibarətdir. İdarəetmə auditinin funksiyası resurslardan əlverişli və effektiv formada istifadə edilməsini təsdiq və yaxud inkar edən mühüm auditor sübutlarının yığılmasından ibarətdir.

Audit növlərinə görə: Müstəqil, Məcburi, Könüllü, Maliyyə, Əməliyyat, Qanunvericiliyə müvafiqlik, Xüsusi, Maliyyə hesabatları, Ümumi, Bank və s. auditinə ayrılır.

İqtisadi kitablarda audit əsasən daxili və xarici auditə bölünür. Bəzi xüsusiyyətlərinə görə xarici və daxili audit bir-birindən seçilir. Xarici audit, audit aparılan şəxsin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin gözdən keçirilməsini nəzərdə tutur. Daxili audit - iqtisadi subyektin mülkiyyətçilərinin mənafeyi üçün təşkil edilmiş və onun daxili sənədləri ilə nizamlanan sistemdir. Bu sistem sayəsində mühasibat uçotunun həyata keçirilməsi üçün qoyulmuş qaydalara əməl edilməsi və daxili nəzarət sisteminin fəaliyyət etibarlılığı müşahidə olunur.

“Auditor xidməti barəsində” AR-nın Qanununda qeyd edildiyi kimi 3, 4 və 10-cu maddələrə müvafiq olaraq iqtisadi subyektlərində sazişə görə maliyyə-iqtisadi fəaliyyəti sahəsində ekspertiza işi, yoxlama, yazılı fikir bildirmək metodu və analiz etmək qaydası, hesabat meyarlarının doğruluğunu yoxlamaq və təsdiqləmək, mühasibat uçotu yaratmaq auditor xidməti sayılır. AR Auditorlar Palatasının sunduğu lisenziya əsasında ölkədə dövlət qeydiyyatında olan və 5 il müddətinə lisenziya verilmiş müstəqil auditorlar və auditor qurumlar işləyirlər. (“Auditor xidməti barəsində” AR-nın Qanunu Bakı, 1994)

“Hesablama Palatası barəsində” 700-İQ sayılı 1999-cu il 2 iyul tarixli AR-nın Qanununun X maddəsinə görə Hesablama Palatasının auditorları Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsi ilə təyin edilmiş iş bölgüsü ilə işləyirlər. “AR Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsinin təsdiq olunması haqqında ” 269-

IIQ sayılı 05 mart 2002-ci il tarixli AR-nın Qanununa müvafiq nizamnamənin VII maddəsinə görə Hesablama Palatasının auditorları, “Auditor xidməti barəsində” 882 sayılı, 16 sentyabr 1994-cü il tarixli, “Daxili audit barəsində” 332-IIIQ sayılı, 22 may 2007-ci il tarixli AR-nın Qanunlarına müvafiq olaraq müstəqil və daxili auditorlar uyğun xidmətləri göstərilər. (Daxili audit: s.8)

AR-nın Hesablama Palatasının auditorlarını və sərbəst auditorları göstərən mühüm müddəalarını müqayisəli xarakterizəsini gözdən keçirək.

Hesablama Palatasının auditorları iş bölgüsü görə onlara tapşırılmış fəaliyyət istiqamətlərinə liderlik edir və işin nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyır.

Auditorlar onlara tapşırılmış fəaliyyət istiqamətləri üzrə illik cari iş planlarının projelərini tərtib edir və baxılmaq üçün Hesablama Palatasının Sədrinə verirlər;

Auditorlar fəaliyyətini Hesablama Palatasının Kollegiyasının iclası tərəfindən təsdiqlənmiş iş planlarına görə təşkil olunur. Auditor başçılıq etdiyi istiqamət üzrə normativ, hüquqi və metodiki sənədlərin projelərini tərtib edir, ekspert-analitik fəaliyyət görür. Auditorun ekspert-analitik fəaliyyətinin nəticələri aşağıdakı kimi rəsmiləşdirilir:

- auditor fikri;
- analitik qeyd və şərtlər;
- qanun layihələrinə aid fikirlər;
- qanunvericiliyə əlavə və yeniliklərin edilməsi barəsində təkliflər;
- hesabat və sair.

Göstərilən sənədlər gözdən keçirilmək üçün Hesablama Palatasının Sədrinə verilir.

Auditor həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri üzrə rəy və hesabatları, başqa sənədləri imzalayır. Auditor başçılıq etdiyi fəaliyyət sahəsi üzrə rüblük və illik hesabatlarını Hesablama Palatasının Sədrinə verir.

Sərbəst auditor. Sərbəst auditor AR Auditorlar Palatasının verdiyi lisenziyaya görə respublikda müstəqil auditor xidməti göstərmək hüququnu qazanmış fiziki şəxsdir.

Auditor təşkilatı. Məlumdur ki, lisenziya əsasında AR-nın ərazisində auditor xidməti göstərmək hüququ qazanmış və nizamnaməsinə əsasən fəaliyyət sahəsi bu xidmət növü olan hüquqi kəsdir.

Daxili auditor. Şirkətdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının doğruluğunu gözdən keçirmək; maliyyə vəsaitlərindən əlverişli istifadə olunmasının konkretliyini tədqiq etmək; şirkət resurslarından istifadənin doğruluğu və əlverişliliyi dəyərləndirmək və resursların istifadəsinə nəzarəti; auditin nəticəsinə aid fikir bildirir.

Vurğulamalıyıq ki, edilən izahlara istinadən Hesablama Palatasının auditorları tərəfindən dövlət maliyyə-büdcə nəzarətinin təşkili üzrə həyata keçirilən audit ali auditdir.

Sərbəst auditor lisenziya əsasında imtahanlar vermək şərti ilə iqtisadçı, maliyyə, hüquqşünas və mühasibat uçotu üzrə ali təhsilə və ixtisas üzrə 3 il təcrübəsinə yiyələnməklə sərbəst audit fəaliyyətini göstərir.

Fəsil II. Müasir dövrdə Azərbaycanda audit fəaliyyətinin təşkili problemləri və müasir vəziyyəti

2.1. Müasir dövrdə Azərbaycanda audit fəaliyyətinin aktual problemləri

Səmərəli nəzarət sisteminin yaranması sosial-iqtisadi inkişafın əsas göstəricilərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də, ölkəmizin dövlət quruculuğunun siyasətində əsas məsələlərdən biri keyfiyyətli nəzarət sisteminin qurulması, eyni zamanda mövcud olan mexanizmlərin bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Öz müstəqil, demokratik tərəqqi yoluna qədəm qoyduqdan sonra ölkəmizdə həyata keçirilmiş bəzi iqtisadi islahatlar və idarəetmə sisteminin təkmil hala gətirilməsi, bundan başqa nazirlik, komitə və başqa orqanlarda əvəllər mövcud olmuş nəzarət-təftis qurumlarının ləğv edilməsi, dövlət orqanlarına onların öz işinə aid olmayan qanunsuz yoxlamaların qadağan edilməsi və bunun kimi ardıcıl olaraq həyata keçirilmiş tədbirlər müasir standartlara uyğun gələn nəzarət sisteminin yaradılmasını asanlaşdırmışdır.

Ölkəmizdə günü-gündən təkmilləşən audit, zəruri infrastruktur sektoru kimi ictimai-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən xüsusi məna daşımaqdadır. Dövlət başçımızın iqtisadiyyatın tərəqqisində auditin istifadəsinin artırılması üzrə imzaladığı fərman və sərəncamlarından meydana çıxan vəzifələri icra etmək üçün auditor xidmətinin dövlət nizamlanması və onun normativ hüquqi bazasını inkişaf etdirmək, regionda auditor xidməti bazarının hazırkı vəziyyətini mənimsəmək, bu sektorda gedən prosesləri analiz etmək, xidmətin tərəqqi problemlərini təyin etmək və auditor xidmətinin tərəqqisi üzrə kompleks tədbirlər təşkil edilməsinə, respublika ərazisində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, sahibkarlığın tərəqqisi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlər auditor xidmətinin olmasının modern tələblər cəhətdən təmin edilməsinə, onun tərəqqi istiqamətlərinin elmi-praktik baxımdan əsaslandırılmasına stimül verməkdədir. Bu nöqteyi-nəzərdən, auditin azad bir sahə kimi araşdırılması, tərəqqi istiqamətlərinin təyin edilməsi xüsusi aktuallıq ifadə edir. Dövlət başçısının imzaladığı 2004-cü il sentyabr ayının 3-ü hazırlanmış “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı” və bu proqramın ardı olaraq, 2007-ci il iyul ayının 28-i hazırlanmış “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli

Strategiya”, 2011-ci il aprel ayının 13-ü hazırlanmış məcburi audiddən yayınma hallarının aradan qaldırılması üçün «Auditor xidməti barəsində» AR Qanununa və AR-nın «İnzibati Xətlər Məcəlləsinə yenilik və əlavələr olunması haqqında», (N. Talibov, M. Abbasov, C. Axundov “Audit : s.215) 2012-ci il sentyabr ayının 5-i hazırlanmış «Açıq Hökumətin təşviqinə aid 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı»nın və «Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə aid 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı»nın təsdiq olunması barəsində sərəncamları, 2005- ci il noyabr ayının 16-sı “AR-nın dövlət büdcəsi barəsində” və 2007-ci il may ayının 22-si “Daxili audit barəsində” AR-nın Qanununun tətbiq olunması haqqında sərəncamları onun aktuallığını daha da artırır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tərəqqi perspektivlərinin təyin edilməsi üçün bu xidmət sektorunun özünün tərəqqi problemlərinin mənimsənilməsi, bu istiqamətdə analizlər edilməsini zəruri edir.

Maliyyə şəffaflığının yaradılması, nəzarətin müasir dövrün tələblərinə müvafiq hala gətirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilsə də bəzi problemlər var ki, onların yox edilməsi çox vacibdir. Qeyd edə bilərik ki, günümüzdə maliyyə nəzarəti sahəsində yaranan əsas problemlərdən biri kimi maliyyə nəzarəti üzrə vahid bir qanunvericilik aktının və ya vahid konsepsiyanın işlənməməsidir.

Audit nəzarətinin sisteminin təsirli fəaliyyətinin ən əsas problemlərindən biri kimi maliyyə qanunvericiliyinin pozulmasına görə adekvat tədbirlərin yetərinə yumşaq olmasını nümunə göstərə bilərik. Bunları rəhbər tutaraq Hesablama Palatasının sədri V.Gülməmmədov bu qanunvericiliyinin pozulmasına görə inzibati tədbirlərin daha da gücləndirilməsini vacib saymışdır. Palatanın sədri bunun vacib olmasını sadə bir misal ilə göstərir: AR-nın İnzibati Xətlər Məcəlləsində dövlət rüsumunun doğru şəkildə tutulmaması və ya dövlət büdcəsinə vaxtında və bütöv ödənilməməsinə görə vəzifəli şəxs ümumi 90 manatadək cərimə edilir. Ancaq, Qazaxıstanın İnzibati Xətlər Məcəlləsində sadaladığımız qanunvericiliyin bu tələbinin pozulması hallarına görə müxtəlif inzibati cəzalar təyin edilmişdir. Bütün bunları nəzərə alıb Hesablama Palatası belə qənaətə gəlir ki, maliyyə-büdcə qanunvericiliyinin pozulmasına görə inzibati tədbirlər daha da genişləndirilməli və gücləndirilməli, cərimələrin məbləği isə dəfələrlə artırılmalıdır

Audit sahəsində yaranan problem və çatışmazlıqlara fikrimcə, maliyyə nəzarəti orqanları üçün müvafiq qanunvericiliklə təsdiq edilən nəzarətin aparılmasının vahid norma, standart və qaydalarının hazırlanmamasını, nəzarət orqanları üçün bir sıra kadr hazırlığının qənaətbəxş olmamasını və başqalarını nümunə çəkmək olar.

Audit sahəsində qanunvericiliyin bazasında bir çox boşluq və çatışmazlıqlar vardır. Bütün bunlar da auditor xidmətinin həyata keçirilməsində və onun tənzimlənməsində ciddi problemlər meydana çıxarır. Bu kimi problemlərə, əvvəlcə aşağıdakılar aiddir:(Q. Bayramov, S. Gülməmmədov s.56.)

- ❖ Auditor xidmətinin həyata keçirilməsində beynəlxalq audit standartlarının və Peşəkar Mühasiblərin Etik davranış kodeksinin tətbiqinin qanunvericilikdə olmaması;

- ❖ Auditor təşkilatı yaradılarkən və fəaliyyətinə başlayarkən tərkibində lisenziyası olan auditorun olması kimi tələbin təsbit olunmaması;

- ❖ Auditor xidmətinin həyata keçirilməsi prosesində məcburi audit subyektinin rəhbərlərinin eyni zamanda vəzifəli şəxslərin hüququ, vəzifəsi və məsuliyyətinin qanunvericilikdə təsbit edilməməsi;

- ❖ Auditor xidmətinin daha da keyfiyyətli həyata keçirilməsinə nəzarət sisteminin tətbiqinin vacibliyinin qeyd edilməməsi;

- ❖ Audit sahəsində ədalətli rəqabətin təmin edilməsi istiqamətində qanunvericilikdə müddəaların olmaması;

- ❖ Auditor təşkilatlarında da daxili nəzarət sisteminin vacibliyinin qanunvericilikdə təsbit edilməməsi;

- ❖ Auditin həyata keçirilməsi zamanı şəffaflığın təmin edilməsi üzrə müddəaların qanunvericilikdə göstərilməməsi;

- ❖ Auditorların korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə sahəsində öhdəliyinin və məsuliyyətinin qanunvericilikdə müəyyən edilməməsi;

- ❖ Auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin daha da artırılması və mütəmadi olaraq kadr hazırlığının icbariliyi haqqında qanunvericilikdə müddəaların öz əksini tapmaması;

- ❖ Auditorlar Palatasının özünün fəaliyyəti barəsində ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığının yəni, hesabatın açıq dərc edilməsinin qanunvericilikdə təsbit olunmaması;

- ❖ Fəaliyyətin əsas göstəriciləri olan illik dövriyə həcmi, işçilərin sayı ilə bağlı auditin əhatə dairəsinin daha da dəqiqləşdirilməsi üzrə hüquqi mexanizmin olmaması;

- ❖ Müstəqil auditorlarla təsərrüfatın müxtəlif subyektləri, başqa sözlə desək audit komitələri və daxili auditorları arasında yaradılmış olan əlaqələrə dair müddəaların olmaması;

- ❖ Müstəqil auditorun da hesabatının təsərrüfat subyektinin maliyyə hesabatlarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi hələ də tanınmaması.

Eyni zamanda məcburi auditdən keçmənin də aşağı səviyyədə olması öz özlüyündə problemdən biridir. Tədqiqat və sosioloji sorğuların nəticəsində məcburi auditdən yayınma hallarının bəzi səbəbləri müəyyən edilmişdir. Həmçinin:

- ❖ Auditin əsas predmeti olan mühasibat uçotu və hesabatlılığı sahəsində, xüsusi olaraq maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi prosedurlarında boşluqların olması;

- ❖ Təsərrüfat subyektlərinin rəhbərlərinin özünün maliyyə hesabatlarının şəffaflığının təmin edilməsinin qanunvericiliyin tələblərinə əməl etməmələri;

- ❖ Auditor xidmətinin keyfiyyətinin də qənaətbəxş halda olmaması;

- ❖ Audit sahəsi ilə bağlı maarifləndirici təbliğat işlərinin zəif olması;

- ❖ Auditor xidməti istifadəçilərinin auditə inamının yetərli səviyyədə olmaması;

- ❖ Auditorların peşə səviyyəsinin zəif olması;

- ❖ Təsərrüfat subyektləri tərəfindən də auditin faydasının mühüm qiymətləndirilməməsi və s.

Beynəlxalq təcrübədən də məlum olur ki, auditdən yayınmanın səbəblərindən biri auditin predmeti kimi mühasibat uçotu və hesabatlılığı sahəsində, xüsusi ilə maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi zamanı boşluqların olmasıdır. Statistika göstərilən informasiyalara əsasən, ölkəmizdə auditdən keçmənin yüksək faiz

göstəricisi banklar, sığorta cəmiyyətləri üzrədir. Bundan sonra isə bu sıraya bələdiyyələr, müxtəlif səhmdar cəmiyyətləri, xarici investisiyalı müəssisələr daxildir. Bank, sığorta təşkilatlarının auditdən, belə desək yanılmırıq ki, 100% keçməsinin yalnız bir izahı ola bilər: bu kimi təşkilatlar fəaliyyətinin növlərinə görə beynəlxalq əməliyyat sistemlərinə ən çox inteqrasiya edən sistemlərdir, eyni zamanda öz maliyyə hesabatlarını məcbur qaydada tənzimləyici funksiyalı orqanlara – MB və MN-ə verməyə borcludur. (A. Ş. Bəkirli s.41)

Qeyd etdiyimiz tənzimləyici funksiyalı orqanlar qanunun aliliyini təmin etmək, eyni zamanda xarici tərəfdaşları qarşısında öz üzərinə düşən öhdəliklərini icra etmək üçün tabe olduqları təşkilatların maliyyə hesabatlarını auditorun rəyi olmadan qəbul etmirlər. Bu sırada duran növbəti qurumlar isə xarici investisiyalı müəssisələrdir. Onların da auditdən keçmə faiz dərəcəsi nisbətən aşağı səviyyədə (20-30%) olsa da məcburi audit subyektləri olan məhdud məsuliyyətli müəssisələrdən (2-6%) nəzərə cəpacaq dərəcədə yüksəkdir. Səbəbini isə belə izah etmək olar ki, bir yandan, xarici sahibkarlarımızın audit haqqında daha da dolğun təsəvvürlərə nail olmaları, digər yandan isə ölkəmizin qeyri-rezidenti olan baş ofisə təqdim edilmiş maliyyə hesabatlarının məcburi qaydada auditor tərəfindən təsdiqi tələbinin olmasıdır.

AR-da xüsusi çəkisinə görə məcburi olan audit subyektlərinin içərisində əsas qurumlar demək olar ki, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərdir. Son dövrün məlumatlarına uyğun, bunların sayı 42 mindən çoxdur. Bu da statistikaya əsasən ümumi məcburi audit subyektlərinin təxminən 90 %-i deməkdir. Onların auditdən keçmə faizi zaman keçdikcə azalmaqla, 2015-ci ildə 2,8 % olmuşdur.

Bizim fikrimizcə, bu cür bir vəziyyətin əsas səbəbi məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin özünün maliyyə hesabatlarının ancaq təsisçi üçün tərtib etmələrinin, yəni dövlət orqanına təqdim edilməsi haqqında heç bir müvafiq öhdəliklərinin olmamasıdır. Bütün bu dediklərimizdən ümumi bir məcraya varmaq olar ki, auditin predmeti olmuş mühasibat uçotu, hesabatlılığı sahəsində, əsasən də maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi sistemində boşluqların ləğv olunması auditdən yayınmanın azaldılması üçün xüsusi yoldur. Bu halı xarici təcrübə də təsdiq

etmişdir: Özbəkistan Respublikasında maliyyə hesabatlılığında həyata keçirilən islahatdan sonra göstərilmiş auditor xidmətinin çəkisi təxminən 10 dəfə artmışdır. Auditor rəyinin müvafiq qanunvericiliklə maliyyə hesabatlarının tərkib hissəsi olan Ukraynada auditdən keçmə faiz göstəricisi ümumi ölkə üzrə 100 %-ə yaxındır. Daha da təkmilləşmiş ölkələrdə isə ümumilikdə belə statistikaya zərurət görülmədiyi üçün aparılmamışdır.

Azərbaycanda auditinin başqa nəzəri problemləri də vardır ki, bu sferada maliyyə-təsərrüfat obyektləri üzrə audit prosedurlarının tanınma, qiymətləndirmə, yerləşmə və başqa müddəalarını qeyd edə bilərik. Sözügedən müddəaların yoxlanılması zamanı sahibkarlıq fəaliyyətinin təbiətinin doğru şəkildə qiymətləndirilməməsi də nəzəri problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Məsələn, əsas istehsal fəaliyyətinə aid olmayan vəsaitlərin inventar, standartda göstərilmiş dəyər limitini keçməmiş məhsulların əsas vəsait, yüksək ehtimalla itirilməyəcək məbləğlərin öhdəlik kimi tanındılmasının nəzərə alınmaması göstərilə bilər.

Beynəlxalq ticarət tendensiyasının iqtisadiyyatda əksi olan e-biznesin tərəqqisi, bu tip fəaliyyətlərin genişlənməsi səbəbilə ənənəvi sahibkarlıq kimi zamanla onun işlərinin, fəaliyyətinin, maliyyə-uçot mexanizmlərinin yoxlanılmasına ehtiyaci ləbüd edir. Ancaq, burada auditə gərəkli bütün obyektlər üzrə informasiyalar elektron halda olur, ötürülür və idarə edilir. Məsələn, e-ticarət saytı üzərindən fəaliyyəti olan sahibkarın satış əməliyyatları üçün ilkin sənədlər sayılan faylları göstərək.

Cədvəl 1. Auditorlar müxtəlif fəaliyyət sahələrində e-ticarət üzrə məlumatların qruplaşdırılması

Sənədlər	İnformasiya mənbəyi
<i>Onlayn sifariş</i>	<i>Web Log</i>
<i>Onlayn qaytarma sənədi</i>	<i>Web Log</i>
<i>Ödənişlər</i>	<i>Web Log</i>
<i>Göndərilən e-faktura</i>	<i>Web Log</i>

Mənbə: Y. Ə. Məmmədov “Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşmasına auditin təsiri” Bakı: Nağıl evi, 2016 s.42.

Auditorlar müxtəlif fəaliyyət sahələrində e-ticarət üzrə dataların yerləşdiyi müxtəlif proqramlarla, platformalarla qarşılaşırlar və əldə edilən məlumatların ekstrakt olunması, qruplaşdırılması onlardan çoxtərəfli texniki biliklərlə yanaşı mexaniki əmək də tələb edir. Buna görə də auditin avtomatlaşdırılması problemi bəzən işlərin tempini aşağı salır, fəaliyyət üzrə iş axışlarının qavranılması prosesini gecikdirir.

Auditor xidmətinin sahəsində lüzumsuz rəqabət və maraqların toqquşması mövcud problemlərdəndir. Tədqiqatlar, sosioloji sorğular nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ölkəmizdə auditor fəaliyyətində lüzumsuz rəqabət aşağıdakı formada özünü göstərir: (Y. Ə. Məmmədov s.43.)

1. Rəqib olan auditorun başqa auditor və ya auditor təşkilatının fəaliyyətinin təqlid olunması;
2. digər auditorların fəaliyyətinə gərəksiz müdaxilə;
3. Qanunsuz həyata keçirilən auditor fəaliyyəti;
4. Peşəkar Mühasiblərin Etik Davranış Kodeksinin tələblərinin pozulması;
5. Auditor xidməti istifadəçilərinin də çaşdırılmış hala gətirilməsi;
6. Auditor fəaliyyətində qanunsuz ödənişlər və pozuntuların olması;
7. Auditor fəaliyyətində dempinqə yol verilməsi (yəni, göstərilmiş auditor xidmətlərinin dəyərinin tövsiyə edilən minimum hədlərinə əməl edilməməsi);

Təsərrüfat subyektləri rəhbərlərinin özünün maliyyə hesabatlarının şəffaflığının təmin edilməsi sahəsində müvafiq qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməməsi qabarıq şəkildə özünü biruzə verir.

2.2. Azərbaycanda audit fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda auditin inkişafı 1990-cı illərin ikinci yarısına təsadüf edir. Ölkədə bu mühüm xidmət sahəsinin inkişafının zəruriliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Sahənin İnkişafına ən güclü təkan “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 16 sentyabr tarixində qəbul edilmiş qanunu olmuşdur. 1996-cı ilin 4 aprel tarixindən fəaliyyət göstərən Auditorlar Palatasının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1995-ci il 19 sentyabr tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında” Əsasnamə ilə tənzimlənir. (N. Talıbov, M. Abbasov, C. Axundov “Audit 215)

Palatanın əsas vəzifəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektlərində maliyyə və mühasibat uçotunun dürüst aparılmasını təmin etmək məqsədilə respublikada auditor xidmətinin işini təşkil etməkdən və mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq onun inkişafı və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər həyata keçirməkdən ibarətdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası ölkəmizdə auditor xidmətinin səmərəli təşkilində öz funksiyaları ilə həlledici rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasında auditor xidməti sərbəst auditorlar və auditor təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkədə auditor xidməti üç qrup subyekt tərəfindən həyata keçirilir:

1. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olub auditor xidməti göstərən sərbəst auditorlar;
2. Yerli auditor təşkilatları;
3. Xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri.

Respublika ərazisində auditor xidmətlərinin nisbətində də qeyri-bərabərlik nəzərə çarpır - göstərilən xidmətlərin çox hissəsi Bakı şəhərinin payına düşür. Bütövlükdə auditor xidmətlərinin Ölkə ərazisində inkişafı cədvəl 2-də daha yaxşı xarakterizə edilir.

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətlərinin regional inkişafı dinamikası

İllər	Sərbəst auditorlar, yerli və xarici auditor təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilmiş		O cümlədən:			
	sayı	Məbləği (min manat)	Bakı şəhəri üzrə müqavilələr		Respublikanın digər bölgələri üzrə	
			sayı	Məbləği (min manat)	sayı	Məbləği (min manat)
2012	4182	15757.3	3576	14728.0	606	1029.3
2013	3969	38147.1	3413	36239.7	556	1907.4
2014	3752	23655.8	3114	22047.2	638	1608.6
2015	2831	25536.8	2378	24336.5	453	1200.3
2016	2869	21005.4	1574	20459.6	1295	545.8
2017	3155	28903.0	2366	28567.3	789	355.7
2012-2017	20758	153005,4	16421	146378,3	4337	6627,1

Mənbə: N. Talıbov, F. Qarayev, İ. B. Zeynallı Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə fəaliyyətinin yekunlarına dair hesabat
Bakı: MSV Nəşr, 2018.s.45

Ölkənin audit bazasında göstərilən xidmətlərin həcminə görə üstünlüyü xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri əldə saxlayırlar. 2012-2017-ci illər ərzində Azərbaycanın audit bazasında xidmətlərin göstərilməsinə görə sərbəst auditorların, yerli və xarici auditor təşkilatlarının (onların filial və ya nümayəndəliklərinin) ayrı-ayrılıqda tutduğu mövqeni cədvəldən aydın görmək olar.(N. Talıbov, F. Qarayev, İ. B. Zeynallı Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə fəaliyyətinin yekunlarına dair hesabat Bakı: MSV Nəşr, 2018.s.45)

Ölkəmizdə auditor xidmətinin inkişafının müşahidə edilməsinin bir nümunəsi kimi müvafiq dövr ərzində bağlanmış və yerinə yetirilmiş müqavilələrin həcminə nəzər yetirək. Həmin dövrlərdə yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayı müvafiq olaraq 1400, 4182 və 3155 olmuşdur. 2012-2017-ci illər ərzində Bakı şəhəri üzrə yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayı ümumilikdə respublika üzrə yerinə yetirilmiş müqavilələrin 94,3 və 98,9 faizini, yerinə yetirilmiş auditor xidmətlərinin həcmi isə ümumi respublika göstəricisinin müvafiq olaraq 79,1 və 95,6 faizini təşkil etmişdir. (N. Talibov, F. Qarayev, İ. B. Zeynallı s.45)

Azərbaycanda auditor xidmətlərinin inkişafının respublika üzrə belə qeyri-bərabərliyi ölkədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin, iqtisadi inkişafın başlıca sahələrinin çoxunun paytaxtda yerləşməsi ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı Auditorlar Palatası respublikanın digər bölgələrində də audit kimi mühüm infrastruktur sahənin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görərək, Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir və Lənkəran şəhərlərində, Şəmkir, Ağdaş, Biləsuvar, Cəlilabad, Beyləqan rayonlarında auditor təşkilatları təsis etmişdir.

Respublikada 2005 və 2012-2017-ci illər ərzində göstərilən xidmətlərin orta həcminə görə xarici auditor təşkilatları (onların filial və ya nümayəndəlikləri) ümumi xidmətlərin müvafiq olaraq 83,1 və ya 73,8 faizini, yerli auditor təşkilatları 9,7 və ya 20,6 faizini, sərbəst auditorlar isə 7,2 və ya 5,6 faizini həyata keçirmişlər. Eyni zamanda bu prosesin illər üzrə dinamikası audit bazarında yerli auditor təşkilatlarının və sərbəst auditorların mövqelərinin tədricən gücləndiyini nümayiş etdirir. (Cədvəl 3)

Cədvəl 3.

Azərbaycan Respublikasının audit bazarında sərbəst auditorların, yerli və xarici auditor təşkilatlarının (onların filial və ya nümayəndəliklərinin) göstərdikləri xidmətlərin həcmnin inkişafı dinamikası

İllər	Göstərilmiş xidmətlərin həcminə görə (min manatla)			Göstərilmiş xidmətlərin həcminə görə (faizlə)		
	Xarici təşkilatlar	Yerli təşkilatı	Sərbəst Auditorlar	Xarici təşkilatı	Yerli təşkilatı	Sərbəst Auditorl
2005	4703,0	550,6	409,0	83,1	9,7	7,2
2012	10860,6	3562,5	1334,2	68,9	22,6	8,5
2013	29731,7	7113,9	1301,5	77,9	18,6	3,4
2014	15787,7	6415,3	1452,8	66,7	27,1	6,1
2015	17237,7	6818,3	1480,8	67,5	26,7	5,8
2016	14714,1	4797,7	1493,6	70,1	22,8	7,1
2012-	24512,2	2817,3	1573,5	84,8	9,7	5,5
	112844,0	31525,0	8636,4	73,8	20,6	5,6

Mənbə: Cədvəl Auditorlar Palatasının hesabat məlumatlarına <http://www.audit.gov.az/> əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Respublikanın xidmət bazarında sərbəst auditorlar, yerli auditor təşkilatlarının və xarici auditor təşkilatları filial və ya nümayəndəliklərinin əməkdaşları üzrə hər bir nəfərə (sərbəst auditora, auditor təşkilatının əməkdaşına) düşən gəlirdə müəyyən fərqlər mövcuddur və bu göstəricidə də xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri üstünlüyə malikdirlər. Belə ki, 2005-ci ildə xarici auditor təşkilatlannın bir əməkdaşına düşən gəlirin həcmi yerli auditor təşkilatlarının bir əməkdaşına düşən gəlirin həcmindən 10,1 dəfə, bir sərbəst auditora düşən gəlirin həcmindən isə 3,9 dəfə çox olmuşdur. Həmin göstərici, müvafiq olaraq, 2012-ci illə müqayisədə 3,9 və 3,2 dəfə, 2013-ci illə müqayisədə 5,3 və 8,7 dəfə, 2014-cü illə müqayisədə 3,1 və 4,3 dəfə, 2015-ci illə müqayisədə 3,5 dəfə və 4,4 dəfə, 2016-ci illə müqayisədə 2,3 dəfə və 1,6 dəfə, 2017-ci illə müqayisədə isə 3,1 dəfə və -1,8 dəfə yüksək olmuşdur. Bu dinamika 4 cədvəldə daha aydın xarakterizə edilir.(N. Talıbov, F. Qarayev, İ. s.36)

**Sərbəst auditorlar, yerli və xarici auditor təşkilatlarının işçilərinin
orta siyahı sayı və gəliri**

İLLƏR	İşçilərin orta siyahı sayı			Bir işçiyə düşən orta gəlir (manatla)		
	Xarici təşkilatla r	Yerli təşkilatlar	Sərbəst Auditorla r	Xarici təşkilatlar	Yerli təşkilatlar	Sərbəst Auditorlar
2000 2005	122	144	41	38549,2	3823,6	9975,6
2007 2012	118	152	47	92038,9	23437,5	28387,2
2008 2013	120	154	46	247764,2	46194,2	28293,5
2009 2014	119	152	48	132669,7	42205,9	30266,7
2010 2015	108	153	41	159608,3	44564,1	36117,1
2011 2016	328	255	55	44860,1	18814,5	27156,4
2012 2017	442	160	51	55457,5	17608,1	30852,9

Mənbə: Cədvəl Auditorlar Palatasının hesabat məlumatlarına <http://www.audit.gov.az/>
əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Respublikada auditor xidmətinin inkişafını səciyyələndirən mühüm göstəricilərdən biri də auditor xidməti üzrə orta müqavilə məbləğidir. 2005-ci il və 2012 - 2017 - ci illər ərzində respublikada yerinə yetirilmiş auditor xidmətləri üzrə orta müqavilə məbləğləri də fərqlidir.

Auditor xidmətinin göstərilməsi üzrə bağlanan və icra olunan müqavilələr üzrə orta müqavilə məbləğlərinin illər üzrə dəyişməsi 5 - ci cədvəldə əks olunur.

**Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin göstərilməsi üzrə yerinə
yetirilən orta müqavilə məbləğlərinin dinamikası**

illər	Xarici auditor təşkilatları	Yerli auditor təşkilatları	Sərbəst Auditorlar
2005	16948,0	905,0	564,0
2012	23817,0	1648,5	852,0
2013	60064,0	* 3800,0	812,0
2014	35319,0	3809,6	962,0
2015	48284,0	6082,0	1094,0
2016	44043,8	6645,1	1267,8
2017	33035,3	2239,5	1362,3

Mənbə: Cədvəl Auditorlar Palatasının məlumatlarına

<http://www.audit.gov.az/> əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəldə sərbəst auditorların, yerli auditor təşkilatlarının və xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin yerinə yetirdikləri müqavilələr üzrə orta müqavilə məbləğlərinin illər üzrə inkişaf dinamikasından aydın görünür ki, orta müqavilə məbləğlərinin xüsusi çəkisinə görə xarici auditor təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri üstünlüyə malikdirlər və bu göstəriciyə görə ikinci yeri yerli auditor təşkilatları, sonuncu yeri isə sərbəst auditorlar tuturlar.

Xarici auditor təşkilatlarının Azərbaycanın xidmət bazarında üstün mövqe qazanmasına bir çox amillər təsir göstərir, İlk növbədə, xarici auditor təşkilatlarının beynəlxalq nüfuzu, yüksək səviyyədə təşkil olunmuş iqtisadi əlaqələri, maddi-texniki imkanları bu prosesə güclü təsir göstərir. Eyni zamanda xarici auditor təşkilatları Azərbaycanda xidmət göstərdikləri iri firma və müəssisələrə dünyanın müxtəlif regionlarında da xidmət göstərirlər. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən bir çox beynəlxalq təşkilatların (istehsal, hasilat və xidmət sahəsində) auditini məhz xarici auditor təşkilatları aparırlar.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bir sıra yerli iri müəssisə və təşkilatlar da audit aparılması ilə bağlı xarici auditor təşkilatlarına müraciət edirlər. Buna əsas səbəb yerli müəssisələrin beynəlxalq maliyyə təsisatlarından kredit alması, regional

və dünya bazarlarına çıxması, beynəlxalq auditor təşkilatlarının isə beynəlxalq uçot prinsiplərinə daha uyğun audit aparmasıdır.(İ. M. Abbasov “Audit s.543)

Auditor rəylərinin təhlili ölkədə auditor xidmətinin bir çox zəruri növlərinin inkişafını labüdləşdirir. Belə xidmət növlərinə təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi və s. aid edilə bilər. Auditor rəyi informasiya istifadəçilərində təsərrüfat fəaliyyəti haqqında daha dəqiq və mükəmməl fikir formalaşdırmalı, auditin nəticələri isə sifarişçi subyektin inkişafının zəif yerlərini əks etdirməklə yanaşı, fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və səmərəli təşkili üzrə təklif və tövsiyələri də əhatə etməlidir.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinin inkişafı, auditor xidməti növlərinin inkişafı ilə üst-üstə düşür. Belə ki, respublika ərazisində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri müxtəlif yönümlü auditor xidmətlərindən bəhrələnilir, bu xidmətlər əsasında öz maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərini, maliyyə-nəzarət sistemlərini təkmilləşdirirlər. Respublikada auditor xidməti növlərinin inkişafını aşağıdakı 6 cədvəl aydın əks etdirir.

Azərbaycanda 2012-2017-ci illər ərzində göstərilmiş auditor xidməti növlərinin 78,6 %-ni hesabat dövrünün auditı, 3,0 %-ni əmlakın qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünə rəy verilməsi, 1,8 %-ni mühasibat və vergi uçotunun qurulması, 16,5 %-ni digər auditor xidməti növləri təşkil etmişdir. (<http://www.audit.gov.az>)Hesabat dövrünün auditinin auditor xidmətləri içində yüksək xüsusi çəkiyə malik olmasının əsas səbəbi bir çox təsərrüfat subyektlərinin mövcud qanunvericilik üzrə öz mühasibat-maliyyə hesabatlarını məcburi qaydada auditor rəyi ilə təsdiq etdirməsidir.

**Auditor xidməti növlərinin inkişaf dinamikası yerinə yetirilmiş
müqavilələrin sayına görə**

Auditor xidmətinin növləri	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012-2017-ci illər üzrə
Yerinə yetirilmiş auditor xidmətləri	4182	3969	3752	2831	2869	3155	20758
O, cümlədən: Hesabat dövrünün auditı	2877	2956	3076	2236	2575	2605	16325
Əmlakının qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünə rəy	242	134	35	93	57	63	624
Mühasibat və vergi uçotunun qurulması	87	65	83	46	44	57	382
Auditor xidmətinin digər növləri	976	814	558	456	193	430	3427

Mənbə: Cədvəl Auditorlar Palatasının məlumatlarına <http://www.audit.gov.az/> əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

“Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, Auditorlar Palatası sərbəst auditorların və auditor təşkilatlarının fəaliyyətini və onların apardıqları auditlərin keyfiyyətinin audit standartlarına uyğunluğunu yoxlayır və işlərinə nəzarət edir.

2.3. Dünya təcrübəsində audit fəaliyyətinin təşkili və onun müsbət cəhətlərinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Auditin təşkil olunması və onun tərəqqisi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, ölkələrdə, o cümlədən AR-da öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Auditin formalaşması zamanı ölkənin və dövlət quruluşunun xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf dərəcəsi nəzərə alınır. Beynəlxalq təcrübədəki təkmilləşmə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əsas infrastruktur sektorunun ölkədəki inkişafı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu

məqsədlə, auditin inkişaf etdiyi ölkələrin təcrübəsinin tədqiq edilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Audit sisteminin təşkili və inkişafı beynəlxalq təcrübəyə əsaslandığı üçün ayrı-ayrı ölkələrdə, həmçinin AR-da özünəməxsus xüsusiyyətlərə sahibdir. Audit sisteminin təşkilində ölkənin xüsusiyyətləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, dövlət quruluşunun spesifikliyi nəzərə alınır. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan audit sisteminin tərəqqi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi bu vacib infrastruktur sahəsinin ölkədəki tərəqqisinə təsir göstərir. Elə bu məqsədlə, audit sisteminə təkmilləşmiş ölkələrin təcrübəsinin tədqiqində xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Əksər ölkələrdə əsas audit firmalarının siyahısı nüfuzlu peşə və biznes jurnallarında nəşr edilir. Bu siyahılarda audit firmalarının fəaliyyəti ilə əlaqədar açıqlama və statistik məlumatlar verilir. Bu audit firmalarının təsnifatı göstərilən xidmətin həcminə, əməkdaşların sayına və başqa amillərə görə aparılır. Araşdırmaların nəticəsi göstərir ki, xarici ölkələrdə aparıcı audit təşkilatları "Böyük Dördlük (Big Four)" adı altında tanınan audit firmaları hesab olunur.

I.Deloitte (Deloitte Touche Tohmatsu). Amerikan-yapon firması olub ilk ofisi 1845-ci ildə Uilyam Deloyt tərəfindən Londonda açılmışdır. 1990-cı ildə "Touche,Niven&Co" və "Tohmatsu&Co" şirkətlərinin birləşməsi ilə "Deloitte&Touche" şirkəti yarandır. 1993-cü ildə bu günkü "Deloitte Touche Tohmatsu" adını aldı. 2018-ci ilin rəsmi məlumatlarına əsasən bu beynəlxalq firmanın dünyanın 150-dən çox ölkəsində, eləcə də Azərbaycanda 263900-ə yaxın əməkdaşı çalışır və şirkət rekord məbləğdə 38.8 milyard dollar gəlir qazanmışdır. (<https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/about-deloitte/articles/audit/audit.html>)

Deloitte (Deloitte Touche Tohmatsu) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə)

Göstəricilər	İllər		
	2018-ci il	2017-ci il	Artım tempi %
Göstərilən xidmətlər üzrə			
Audit xidməti	13.8	13.6	2.90%
Məsləhət xidməti	7.3	6.8	4.30%
Vergi xidməti	14.4	13.2	9.10%
Digər xidmətlər	3.5	3.4	3.03%
Cəm	38.7	36.7	5.40%
Regionlar Üzrə			
Amerika	20.5	20.2	1.50%
Asiya	5.8	5.2	15.70%
Avropa, Orta şərq, Afrika	12.6	11.5	7.70%
Cəm	38.7	36.7	5.40%

Mənbə: Deloitte Touche Tohmatsu şirkətinin

<https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/about-deloitte/articles/audit/audit.html> rəsmi

internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bu şirkətin regionlar üzrə göstərdiyi xidmətlər isə sxem 2-də qeyd edilmişdir: ABŞ-da auditor fəaliyyətini göstərən auditorlar aşağıdakı üç qrupa ayrılır:

1) Government Accountability Office (GAO) - Qanunvericilik hakimiyyətinin nəzarət xidməti üzrə Uçot Baş Xidmətinin auditorları.

Bu auditorların əsas vəzifəsi Konqres üçün auditor xidmətlərinin yerinə yetirilməsidir. GAO ancaq ABŞ Konqresi qarşısında məsuliyyətə sahibdir. ABŞ-da müxtəlif hökumət idarələri mütəmadi olaraq Konqres üçün müxtəlif məlumatlar **Deloitte (Deloitte Touche Tohmatsu) şirkətinin rəsmi internet sahifəsindən**

toplanmış məlumatlara əsasən təqdim edirlər ki, bunlara hökumət sifarişlərinin yerinə yetirilməsi, büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi və s aiddir. Təqdim olunan məlumatların böyük qismi Konqresə daxil olunmazdan öncə GAO mütəxəssisləri tərəfindən audit yoxlamasından keçirilir. GAO auditorlarının başqa vəzifələri isə mahiyyətə müstəqil audit firmalarının vəzifələri ilə eynidir. (<https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/about-deloitte/articles/audit/audit.html>)

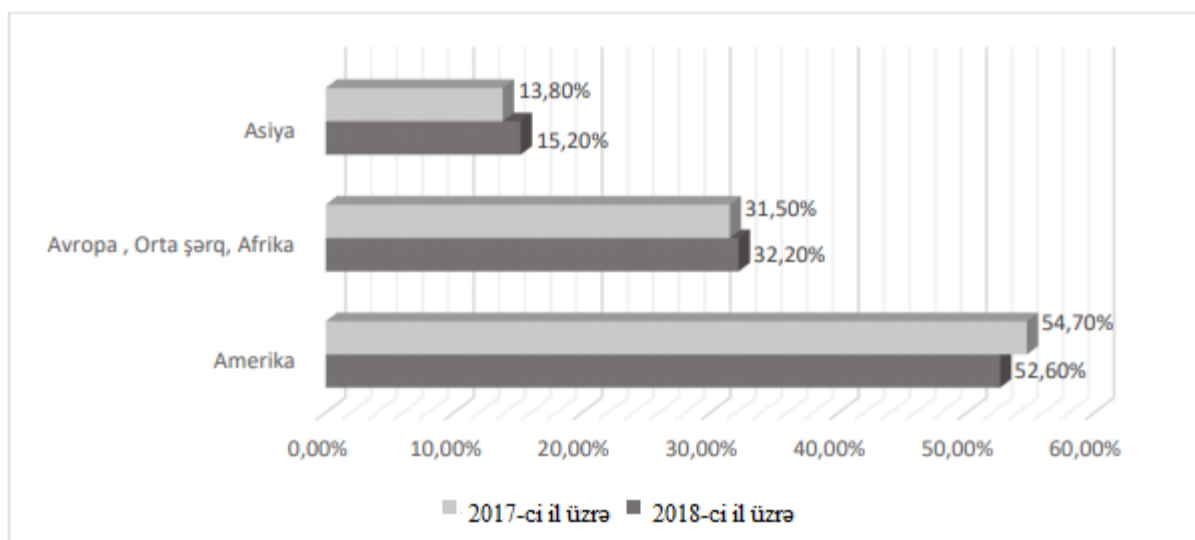
2) The Institute of Internal Auditors-Daxili auditorlar institutu. Bu institut daxili auditorlar üçün beynəlxalq qurum hesab edilir və dünyanın 100-dən çox ölkəsində onun on minlərlə üzvü çalışır. ABŞ-dakı bölmələrindən başqa o cümlədən Böyük Britaniya, Yaponiya, Hindistan, Çin, Avstraliya, İsrail, Şimali İrlandiya, Türkiyədə də institutun eyni profilli milli institutları fəaliyyət göstərirlər.

3) Certified Public Accountant - Diplomlu İctimai Mühasiblər. Diplomlu ictimai mühasiblər mühasibat uçotu və maliyyə üzrə sertifikatlaşdırılmışdır və əsas vəzifələri şirkətlərin, firmaların, maliyyə və mühasibat hesabatlarının nəzərdən keçirilməlidir. Bu mütəxəssislər maliyyə nəzarətçisidirlər və müstəqil auditorların funksiyalarını icra edirlər. Fəaliyyətin bu növü üçün isə tələblər ştat üzrə fərqlidir. Yəni, ştatların əksəriyyətində mühasib kimi işləmək istəyən şəxslər, ilkin təhsil olaraq “Mühasibat (maliyyə) uçotu” ixtisasında təhsil almalı və uyğun ixtisas üzrə minimum bir illik iş təcrübəsinə sahib olmalıdır. Həmçinin, bu istiqamətdə təyin olunmuş standart dövlət imtahanından keçməlidir.

ABŞ ştatlarında qanunvericiliyin tələblərinə görə auditor fəaliyyəti üzrə verilmiş lisenziyada “Diplomlu İctimai Mühasib (CPA)” ifadəsi qeyd edilməlidir. Bu amil auditor fəaliyyətinin tənzimlənməsinə bilavasitə xidmət edir. Həmçinin ştatların bir çoxunda vergi məsələləri, idarəetmə problemləri, mühasibat uçotunun həyata keçirilməsi sahəsindəki başqa fəaliyyətlər ştatların bir çoxunda qanunla tənzimlənmir. Yəni, Amerika İctimai Mühasiblər İnstitutunda (AICPA) münisflər məhkəməsi fəaliyyət göstərir və onlar etik-davranış normalarını müəyyən edirlər. Onlar həm də lisenziya almış şəxslərə xəbərdarlıq edir, lisenziyanın fəaliyyətini dayandırır və ona xitam verə bilirlər. Lisenziyadan məhrum olunan şəxs həm

diplomlu mühasib ixtisasından və auditor hesabatlarını imzalamaq hüququndan məhrum olur.

Sxem 2. Deloitte Touche Tohmatsu şirkətinin göstərdiyi xidmətlərin regionlar üzrə bölünməsi (faizlə %)



Mənbə: Deloitte Touche Tohmatsu şirkətinin <https://www2.deloitte.com/jp/en/pages/about-deloitte/articles/audit/audit.html> rəsmi internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

2. **Price Waterhouse Coopers (PWC).** Mənzil-qərərgahı Nyu-York şəhərində olan ingilis-amerikan firmasıdır. 1998-ci ildə Coopers&Lybrand və Price Waterhouse firmalarının birləşməsi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Müasir dövrdə isə şirkətin 156 ölkədə 744 ofisi və 223568 əməkdaşı fəaliyyət göstərməkdədir. 2017-ci ilin hesabatına görə şirkətin gəlirləri 37.6 milyard dollar təşkil etmişdir. (<https://www.pwc.com/az/en/about-us.html>) Göstərilən xidmətlərə və regionlara görə şirkətin gəlirlərinin illər üzrə dəyişmə tempi Cədvəl 8-də göstərilmişdir:

**Cədvəl 8. Price Waterhouse Coopers (PWC) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər
(mlrd dollar ilə)**

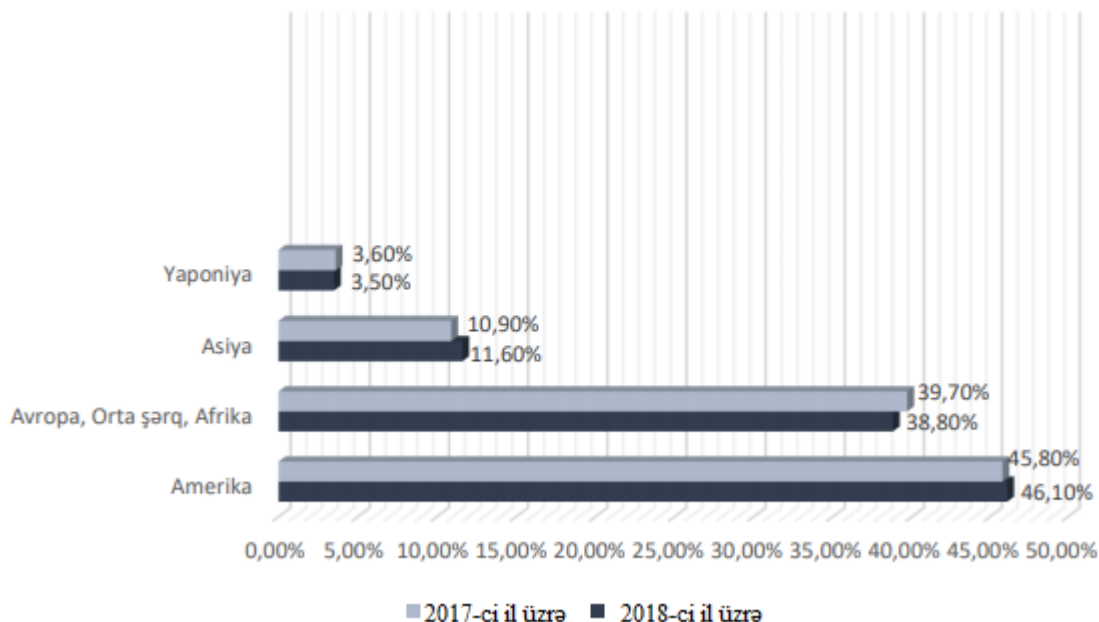
Göstəricilər	İllər		
	2018-ci il	2017-ci il	Artım tempi %
Göstərilən xidmətlər üzrə			
Audit xidməti	15,964	15,270	4.50%
Vergi xidməti	9,463	9,084	4.20%
Məsləhət xidməti	12,254	11,532	6.30%
Cəm	37,670	35,895	5.00%
Regionlar Üzrə			
Amerika	16,700	15,743	6.70%
Asiya	4,900	4,392	11.60%
Avstraliya	1,550	1,453	13.60%
Mərkəzi və Şərqi Avropa	775	679	14.40%
Qərbi Avropa	12,193	12,338	-1.20%
Afrika və Orta şərq	1,365	1,295	5.20%
Cəm	37,670	35,895	5.00%

Mənbə: Price Waterhouse Coopers (PWC) şirkətinin rəsmi internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Audit fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyalar əksər ölkələrdə MDB-yə daxil olan ölkələrdən fərqli olaraq, ictimai təşkilatlar, yəni auditorların öz peşə birlikləri tərəfindən verilir. İngilis-amerikan yanaşması hesab olunan bu təcrübə başqa ölkələrdə də geniş şəkildə istifadə olunur. Belə təşkilatlar mütəxəssislər üçün vacib olan ixtisas tələblərini formalaşdırır, audit fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziyalar verir. Əsas məqsədləri isə audit fəaliyyətinin nüfuz və peşəkarlıq səviyyəsini qaldırmaqdır. Audit fəaliyyətinin tənzimlənməsini peşəkar ictimai qurumlar və dövlət idarəetmə orqanları birlikdə tənzimləyirlər. Ancaq qanunvericilik tənzimlənməsi dövlətə məxsus olan ölkələrdə bu mexanizmə bir qədər fərqli yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, Çində və Yaponiyada auditorların

lisenziyalaşdırılması dövlət orqanlarına məxsus üstün hüquqdur. Fransada da bu cür yanaşma mövcuddur.

Sxem 3. Price Waterhouse Coopers şirkətinin göstərdiyi xidmətlərin regionlar üzrə bölünməsi (faizlə%)



Mənbə: Price Waterhouse Coopers şirkətinin rəsmi internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Müstəqil auditorlar fərdi qaydalarda da fəaliyyət göstərirlər, ancaq beynəlxalq praktikada adətən onların müxtəlif firma və təşkilatlarda birləşərək də fəaliyyət göstərdikləri olmuşdur. Qərbdə kapitalın beynəlmiləşməsi, korporasiyaların hakimiyyəti ələ keçirməsi auditor firmalarının da rolunu yüksəltməyə başlamışdır. Bu zaman auditorların transmilli korporasiyaları həmçinin, inhisarçılar yaranmış, o cümlədən qeyri-adi dərəcədə möhkəmlənmişlər. Bu təşkilatlar ilk növbədə “Böyük Səkkizlik” adlandırılmış, uyğun transformasiyadan sonra isə “Böyük Dörtlük (Big Four)” adı altında tanınmışdır.

3. Ernst&Young (EY). Böyük Britaniyanın audit-konsaltinq şirkətidir və mənzil- qərərgahı Londonda yerləşir. Bu şirkət 1989-cu ildə “Ernst & Whinney” və “Arthur Young&Co” şirkətlərinin birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. 2013-cü ildən isə şirkət “EY” ticarət markası adı altında tanınmağa başlamışdır. Yəni, hazırda şirkətin 150 ölkədə 700-ə yaxın ofisi və 232000-ə yaxın əməkdaşı fəaliyyət

göstərməkdədir. 2017-ci ilin hesabatına görə isə şirkətin gəlirləri 32.4 milyard dollar təşkil etmişdir.(https://www.ey.com/en_gl)

Bu şirkətin 2016 və 2017-ci illər üzrə uyğun olaraq regionlar və göstərilən xidmətlərə görə qazanılan gəlirləri Cədvəl 9 - da göstərilmişdir.

Audit fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi prosesində Beynəlxalq Audit İnstitutlarının və təşkilatlarının rolu da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Yəni, bu beynəlxalq qurumlar audit fəaliyyəti zamanı normativ-hüquqi sənədlərin və standartların tərtib edilməsini, onlara edilmiş əlavə və dəyişikliklərin müəyyən edilməsini, praktiki auditor təcrübəsinin tətbiqi istiqamətlərinin təyini məsələlərini həyata keçirir. AR kimi bazar münasibətlərinə təzəcə keçmiş və auditin qısa müddətdə tərəqqisini təmin etmiş ölkələr üçün bu qurumların fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bu cür beynəlxalq təşkilatlardan biri də Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası (international Federation of Accountants İFAC) hesab edilir və dünyanın 130 ölkəsindən 42-ni özündə birləşdirməklə audit və mühasiblərin ən nüfuzlu beynəlxalq qurumudur. Bu qurum 1977-ci il oktyabr ayının 7-də yaradılmış və əsas vəzifəsi beynəlxalq normaların müəyyən edilməsi olmuşdur. Ancaq sonrakı dövrlərdə qəbul edilmiş qərara görə həmin normalar audit standartları adlandırılmışdır. Həmin sənədlərin nüfuzunu yüksəltmək üçün belə bir addım atılmışdır.

Cədvəl 9. Ernst&Young (EY) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə)

Göstəricilər	İllər		
	2018-ci il	2017-ci il	Artım tempi % 2018-2017
Göstərilən xidmətlər üzrə			
Audit xidməti	11,633	11,302	2.90%
Vergi xidməti	8,178	7,752	5.50%
Məsləhət xidməti	8,525	7,845	8.70%
Əməliyyat məsləhət	3,066	2,727	12.40%
Cəm	31,405	29,625	6%
Regionlara dair			
Amerika	14,505	13,565	7.00%
Asiya	3,615	3,238	11.60%
Avropa, Orta şərq, Afrika	12,174	11,757	8.02%
Yaponiya	1,107	1,064	3.70%
Cəm	31,405	29,636	6%

Mənbə: Ernst&Young (EY) şirkətinin https://www.ey.com/en_gl rəsmi internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bu şirkətin regionlar üzrə göstərdiyi xidmətlər isə diaqram 2.3.3 - də qeyd edilmişdir: Beynəlxalq audit standartlarının tərtib edilməsi ilə isə Beynəlxalq Audit və İnformasiyanın Düzgünlüyünün Təsdiqlənmə Şurası məşğul olur. Bu qurum müstəqil qurum hesab edilir və IFAC-ın təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. IAASB-ın əsas məqsədi beynəlxalq audit standartlarının tərtib edilməsi, həmçinin vaxtaşırı inkişaf etdirərək digər ölkələrdəki audit sistemini vahid bir müstəviyə gətirməkdir. Beynəlxalq audit standartlarının əsas prioriteti ümumilikdə auditor xidmətinin keyfiyyətini artırmaqdır. Bu standartlar IFAC tərəfindən bir çox sahələr üzrə təyin edilir:

- Audit üzrə beynəlxalq normalar;
- İdarəetmə uçotu üzrə beynəlxalq qaydalar;

-İctimai sektor üzrə beynəlxalq normalar:

4. KPMG. Şirkət İsveçrədə qeydiyyatdan keçmişdir. Mənzil-qərərgahı Hollandiyanın Amstelveen şəhərindədir. 1987-ci ildə “Klynveld Main Goerdeler” (KMG) və “Peat Marwick International” şirkətlərinin birləşməsi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. 2017-ci ilin göstəricilərinə görə şirkətin dünya ölkələri üzrə 197.253 əməkdaşı fəaliyyət göstərir və bu il üzrə şirkətin gəlirləri 26.50 milyard dollar olur. (<https://career.kr.kpmg.com/>) Belə ki, şirkətin gəlirləri Cədvəl 10 -də qeyd edilmişdir.

Cədvəl 10 KPMG şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə)

Göstəricilər	İllər		
	2018-ci il	2017-ci il	Artım tempi %
Göstərilən xidmətlər üzrə			
Audit xidməti	10.38	10.22	2.70%
Məsləhət xidməti	10.17	9.75	4.50%
Vergi xidməti	5.84	5.57	4.90%
Cəm	26.5	25.43	3.80%
Regionlara dair			
Amerika	10.47	10.03	4.60%
Afrika, Orta şərq	11.6	11.35	1.40%
Asiya	4.43	4.05	8.90%
Cəm	26.5	25.43	3.80%

Mənbə: KPMG şirkətinin <https://career.kr.kpmg.com/> rəsmi internet sahifəsindən əldə olunmuş məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Fransada qüvvədə olan audit standartları Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyasının (International Federation of Accountants) Beynəlxalq Audit və İnformasiyanın Düzgünlüyünün Təsdiqlənmə Şurası (International Auditing and Assurance Standards Board) tərəfindən beynəlxalq standartlara görə, milli xüsusiyyətlər və mövcud praktika nəzərə alınaraq hazırlanmışdır. Bu standartlar (normalar) Fransa şəraitinə müvafiq şəkildə hazırlanmış beynəlxalq standartlardır.

Fransada audit ilə əlaqəli suallar Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən tənzimlənir. Fransada auditor “Hesablar üzrə müvəkkil” adlanır və auditin aparılması üçün şirkət sahibləri tərəfindən altı il müddətinə müəyyən edilir. Audit fəaliyyəti Fransada hesablar üzrə komissar şəhadətnaməsinə və ya ekspert-mühasib diplomuna sahib şəxslər tərəfindən göstərilir. O cümlədən reyestrə daxil olan hər bir Fransa vətəndaşı, yaxud xarici ölkə vətəndaşlarının audit fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ vardır. Reyestrə daxil olan auditorlar Fransada audit firmasının nizamnamə kapitalının minimum 75 %-inə sahib olmalıdırlar.

Almaniyada qanunvericiliklə auditdən keçməli olan subyektlərin mühasibat hesabatlarının auditə təqdim etmişdir. Audit yoxlaması qurtardıqda verilən auditor rəyi bir qayda olaraq, şirkətin illik balansı, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatla bərabər dərc edilir. Audit yoxlamasının nəticələri ilə bağlı geniş informasiya müəssisə rəhbərliyi üçün tərtib edilir və məxfi sənəd hesab olunur. Almaniyada auditorların peşə müstəqilliyi yüksək səviyyədə qiymətləndirilir. Alman qanunvericiliyinə görə auditor müqaviləni o zaman imzalayır ki, öz qərarına əsasən yoxlamanın müstəqil və yüksək səviyyədə, keyfiyyətlə keçirmək iqtidarının olduğuna inana bilsin. İqtisadiyyatın bütün sektorları üzrə audit geniş informasiyaya sahib olub, onun təşkili, problemləri ilə tanış olmalı, bu sektorlarda məsləhətçi formasında çıxış etməyi bilməlidir. Vergi sektorunda auditorun rolu əvəz edilməzdir. [27] Hüquqi və fiziki şəxslərinin vergiyə cəlb olunması, vergilərin hesablanması, ödənilməsi ilə bağlı mövcud qanunvericiliyin həllində xidmətlərindən geniş istifadə olunur. Eyni zamanda auditorlar sifarişçilərinin hüquqlarını məhkəmə və vergi orqanları qarşısında təmsil etmək hüququna sahibdirlər. Almaniyada təcrübəsində auditor fəaliyyətinin vacib sektorlarından biri qəyyumluq fəaliyyətidir. Qəyyumluq fəaliyyətinə başqasının əmlakının idarə edilməsi, kredit xidmətlərinin göstərilməsi, şəriklərin hüquqlarının təmsil edilməsi və bəzi sənədli sənədlərinin imzalanması aid ola bilər. Audit-hüquq sektorunda müxtəlif məsələləri həll edilə bilər, nəticələrini rəsmiləşdirir. Auditor müəssisənin fəaliyyətinin, əmlakının, qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, sağlamlaşdırılması, tarazlıq və yaxud zərərin dəqiqləşdirilməsi məsələləri, bundan başqa nigah həyatı

dövründə birgə qazanılan əmlakın boşanma vaxtı kompensasiyası üçün rəy verən ekspert şəklində çıxış edir.

Kanadada dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqan Baş Auditorun İdarəetməsi sayılır. İdarə rəisi rəsmi auditor olub Parlamentin əsas üzvü hesab edilir və 10 il müddətinə seçilir. Fövqəladə hallarda Audit Baş idarəsinin əməkdaşları olan şəxslər (təqribi 600 nəfər) onlara tapşırılan hüquqi güc əsasında auditora təşviq göstərə bilərlər.

Kanadada idarəetmə üç növ audit tərəfindən olur:

- maliyyə
- idarəedən
- xüsusi audit

İdarəetmənin həyata keçirdiyi istənilən audit təftişi 18 ay davam edir. Dövlət qurumlarında isə gündəlik 30 yoxlanış olur.

İsveçdə isə audit fəaliyyətini tənzimləyən aparıcı orqan Auditor Fəaliyyət Komissiyası (Swedish National Audit Office) hesab edilir. Bu orqanın əsas vəzifələri müstəqil və peşəkar auditorlara olan ictimai tələbatı müəyyən etmək, audit firmalarının qeydiyyat məsələlərini tənzimləmək, auditorların lisenziyalaşdırılması, yüksək səviyyədə etik norma və tələblərə əməl edilməsinə nəzarət etmək daxildir. AFK başqa vəzifələrinə isə auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin yoxlanılması və peşə fəaliyyəti üzrə imtahan verilməsinin təşkili, qeydiyyatdan keçmiş audit firmalarının və lisenziya almış auditorların reyestrlərini aparmaq, audit fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və nəzarət olunması məsələlərinə dair məlumat verilməsi aiddir.

Avropada auditor və mühasiblərin nüfuzlu və yüksək səviyyəyə sahib olan iki peşəkar təşkilatı var: (A. Ş. Bəkirli s.93)

1. Mühasibat Uçotu Standartları üzrə Beynəlxalq Komitə (international Accounting Standards Commitee). İASC adlanan bu qurum 1973-cü ildə Londonda yaradılmışdır.

2. Avropa Ekspert Mühasiblər Federasiyası (Federation des Experts Comptables Europeen). Bu qurumun mənzil-qərərgahı isə Belçikanın paytaxtı

Brüssel şəhərində yerləşir.

Audit sisteminin tərəqqisinə əksər təşkilat və assosiasiyalar da öz təsirini göstərir. Hər bir qurum müəyyən vəzifələrin icrasına görə yaradılmış və bu qurumların auditor fəaliyyətinə müxtəlif yanaşmaları vardır. Qiymətli Kağızlar Birjalari üzrə Komissiya (Securitis and Exchange Comission-SEC)ən mühüm qurumlardan biri hesab olunur. Bu komissiyanın əsas vəzifəsi isə maliyyə bazarının tərəqqisi və möhkəmləndirilməsidir.

Əksər iqtisadi sahələr üzrə əsaslı inkişafın əldə olunduğu bugünkü şəraitdə audit sahəsində beynəlxalq təcrübənin ölkəmizdə tətbiq olunmasını əsas vəzifələrdən biri hesab olunur. Ancaq son dövrlərdə iqtisadi sistemdəki boşluqlar əksər audit təşkilatlarının səmərəli fəaliyyətinə negativ təsir göstərmişdir. 2018-ci ildə 54 audit təşkilatı və 36 sərbəst auditor öz fəaliyyətlərini göstərmək iqtidarında olmuşdur. Hesabat dövrü ərzində 54 audit təşkilatının və 36 sərbəst auditorun Auditorlar Palatasına hesabatları təqdim edilmişdir. Verilən hesabatlara əsasən müəyyən edilmişdir ki, dövr ərzində 29738802.3 manat məbləğində 2041 müqavilə imzalanmış, onlardan isə 23665869.6 manat məbləğində 1707-ini həyata keçirmək mümkün olmuşdur. Aşağıdakı cədvəldə 2015-2018-ci illər üzrə həyata keçirilən müqavilələrin sayı göstərilmişdir.

Cədvəl 11.Audit təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayı (2015-2018-ci illər üzrə)

Sıra №- si	2015	2016	2017	2018
I	Xarici audit təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri üzrə			
	331	381	336	312
II	Xarici investisiyalı audit təşkilatları üzrə			
	184	212	211	213
III	Yerli audit təşkilatları üzrə			
	817	704	760	623
IV	Sərbəst auditorlar üzrə			
	785	818	592	563

Tədqiqatların nəticələri aşağıdakılardır:

- xarici audit təşkilatlarının filial və yaxud nümayəndəlikləri üzrə həyata keçirilən müqavilələrin sayı 338 ədəddən 314 ədədə, yəni (7.2 %) azalmış, məbləği isə 1662

- 4558.6 manatdan 16197956.0 manata qədər, yəni 416582.7 manat (2.6 %) azalmış, orta məbləğ isə 49301.3 manatdan 51750.8 manata qədər, yəni 2448.3 manat (5.0 %) artmışdır;

- xarici investisiyalı audit təşkilatları üzrə həyata keçirilən müqavilələrin sayı 210 ədəddən 213 ədədə, yəni (0.8 %) artmış, məbləği 3672351.8 manatdan 4888097.8 manata qədər, yəni 1215636.1 manat (33.2%) artmış, orta məbləğ isə 17487.5 manatdan 23056.1 manata qədər, yəni 5579.7 manat (31.7 %) artmışdır;

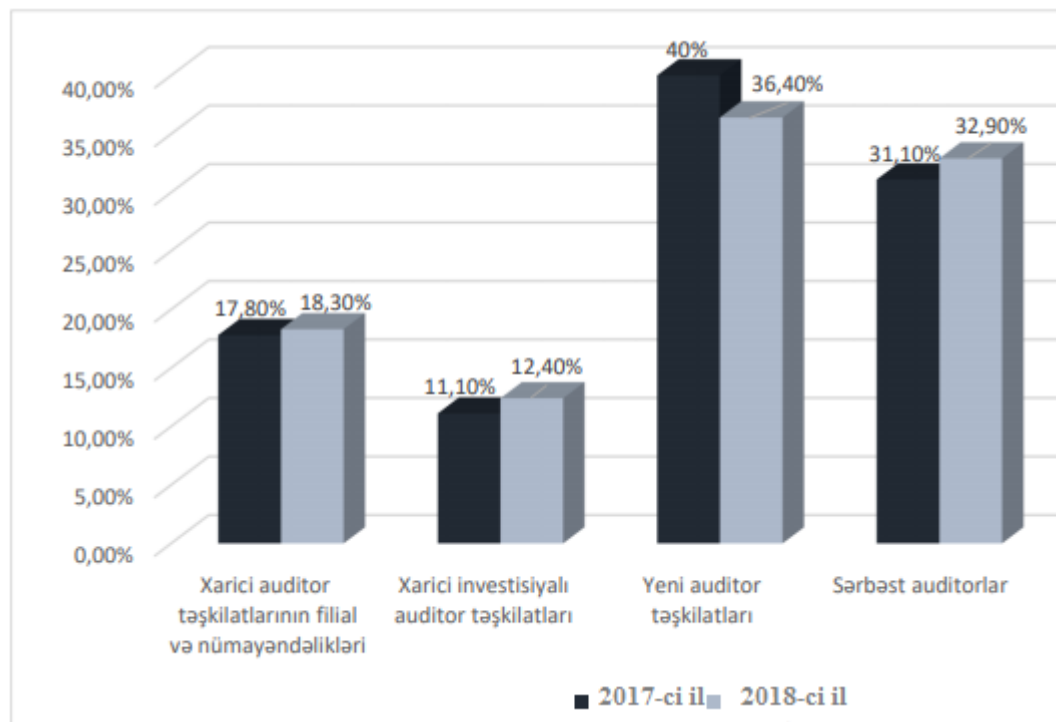
- yerli audit təşkilatları üzrə həyata keçirilən müqavilələrin sayı 760-dan 622-ə qədər, yəni 138 ədəd (18.4 %) azalmış, məbləği 1556258.0 manatdan 1635003.7 manata qədər, yəni 79754.7 manat (5.2 %,) artmış, orta məbləğ isə 2048.7 manatdan 2634.6 manata qədər, yəni 586.7 manat (28.6 %) artmışdır;

-sərbəst auditorlar üzrə həyata keçirilən müqavilələrin sayı 592 ədəddən 562 ədədə qədər, yəni (4.8 %,) azalmış və yaxud məbləği 957945.0 manatdan 943602 manata qədər, yəni 14234 manat (1.6 %) azalmış, orta məbləğ isə 1620.8 manatdan 1679.3 manata qədər, yəni 58.4 manat (3.5 %) artmışdır.

2015-2016-cı illərdə həyata keçirilən müqayisələr aşağıdakı nəticələri aşkarlamışdır:

- Bağlanmış müqavilələrin sayına görə:
- xarici audit təşkilatlarının filial və yaxud nümayəndəlikləri üzrə 17.7 %-dən 18.4 %-ə qədər artmış;
- xarici investisiyalı audit təşkilatları üzrə 11.2 %-dən 12.5 %-ə qədər artmış;
- yerli audit təşkilatları üzrə 40.0%-dən 36.5 %-ə qədər azalmış;
- sərbəst auditorlar üzrə 31.2 %-dən 32.8 %-ə qədər artmışdır. (Sxem 4)

Sxem 4. 2017-2018-ci illər üzrə göstərilən audit xidmətlərinin say etibarilə xüsusi çəkisi (faizlə%)



Mənbə <http://www.audit.gov.az/>

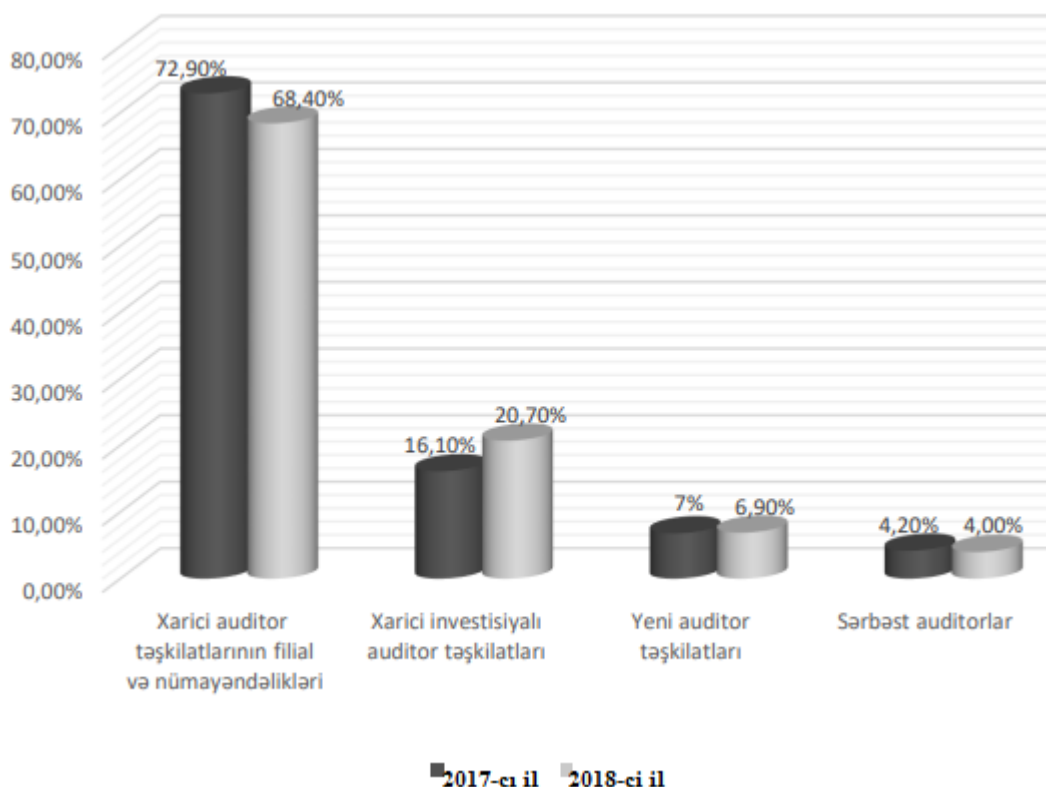
-Yerinə yetirilən müqavilələrin məbləğinə görə:

1. xarici audit təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri üzrə 72.8 %-dən 68.5 %-ə qədər azalmış;
 2. xarici investisiyalı audit təşkilatları üzrə 16.2 %-dən 20.8 %-ə qədər artmış;
 3. yerli audit təşkilatları üzrə 6.7 %-dən 6.8 %-ə qədər artmış;
- sərbəst auditorlar üzrə 4.3 %-dən 4.0 %-ə qədər azalmışdır (Sxem 5)

Azərbaycan iqtisadiyyatının azad bazar münasibətləri prinsiplərinə əsaslanaraq təkmilləşməsi və dünya iqtisadi sisteminə integrasiya edilməsi müstəqil, məsləhətverici və təminatverici fəaliyyət növü hesab edilən auditin beynəlxalq standartlara uyğun, səmərəli həyata keçirilməsi üçün idarəetmə prosesində məsləhət-konsaltinq funksiyasını da əhatə edəcək şəkildə tətbiq edilməsini tələb edir. Son 20 ildə ölkəmizdə iqtisadi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən əldə edilən uğur auditor peşəsində də müşayiət edilmişdir. Bu isə, maliyyə hesabatlarında dolğunluq və şəffaflığın gücləndirilməsi deməkdir. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində yüksək keyfiyyətli auditor rəyi ilə əsaslandırılan maliyyə

məlumatları auditin səmərəli tətbiqinin, əminliyin və etibarın təmin edilməsində əsas faktor kimi çıxış edir.

Sxem 5. 2015-2016 cı yarım illiklər üzrə göstərilən audit xidmətlərinin həcm etibarilə xüsusi çəkisi (faizlə%)



Mənbə: Auditorlar Palatasının rəsmi saytı <http://www.audit.gov.az/>

Müasir dövrdə fəaliyyətdə olan audit təşkilatlarının əksəriyyətində apardığım tədqiqat və sorğuların nəticəsində belə qərara gəldim ki, xarici ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizdə də auditin səmərəlilik və effektivliyinin artırılması ön planda olan məsələlərdəndir. Belə ki, audit təşkilatları audit xidmətləri ilə yanaşı o cümlədən, təsərrüfat subyektlərinə, fiziki şəxslərə və sahibkarlara geniş dairəli məsələlər üzrə məsləhətlər verilməsi şəklində xidmətlər də göstərirlər ki, nəticədə bu səmərəliliyin yüksəldilməsinə stimül verən əsas amillərdən biri sayılır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA AUDİT FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasında audit işi "Audit haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir. Audit təşkilatları, auditorlar - fərdi sahibkarlar audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mühasibat uçotu (maliyyə) hesabatlarının auditini aparırlar və audit prosedurları üzrə milli qaydalarla müəyyən edilmiş siyahı və proseduru digər audit xidmətləri təqdim edir [2, s. 30].

Audit fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.(M.: Tezayyc, 23-28)

Audit təşkilatları, auditorlar - fərdi sahibkarlar, audit fəaliyyətini həyata keçirməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı peşəkar xidmətlər göstərə bilərlər:

- Mühasibat uçotu və (və ya) digər mühasibat uçotu, mühasibat (maliyyə) və (və ya) digər hesabatların, o cümlədən digər ölkələrin MHBS-na uyğun olaraq, vergi bəyannamələrinin (hesablamalarının) tərtib edilməsi;
- mühasibat uçotu və (və ya) digər uçotun yaradılması və bərpası;
- Təşkilatın iqtisadi fəaliyyətinin təhlili, biznes risklərinin qiymətləndirilməsi, maliyyə planlaşdırılması;
- investisiya layihələrinin inkişafı və təhlili, biznes planlarının tərtib edilməsi;
- Mülki hüquq obyektlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- məsləhət xidmətləri;
- Mühasibat uçotu və informasiya texnologiyalarının tətbiqi;
- Audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və peşəkar xidmətlərin göstərilməsi üzrə tədris vəsaitlərinin və tövsiyələrin inkişaf etdirilməsi;
- Audit fəaliyyəti ilə bağlı sahələrdə tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi və onların nəticələrinin, o cümlədən kağız və elektron mediada yayılması;

- Audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və peşəkar xidmətlərin göstərilməsi üzrə təşkilatların təlim proqramlarının, eləcə də təlim kurslarının (dərs zalı, tematik seminarlar, seminarlar, təlimlər və digər təlim kurslarının) tədris proqramının həyata keçirilməsi. (Анрекова Н.Г s.35-38)

Hal-hazırda Azərbaycanda audit hələ də inkişaf mərhələsindədir. Bu səbəbdən maliyyə qurumlarının üzləşdiyi bəzi problemlər var.

Əsaslar bunlardır:

- auditorların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün vahid prosedur yoxdur;
- beynəlxalq auditin kifayət qədər təcrübəsi yoxdur. Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyasına (IFAC) peşəkar ictimai təşkilatlar daxil olduqda, onda yalnız Azərbaycanlı audit beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınacaq;

- yerli müəssisələr arasında yayılmır. Bu səbəbdən, çox sayda müəssisənin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarında baş verə biləcək səhvlərin yoxlanmasına az diqqət yetirməsi;

- ya da çox az miqdarda cəlb edilmiş xarici kreditlərdir. Buna görə audit bazarının inkişafı yavaşladı. Ona görə audit xidmətlərinə müraciət edən hər bir müştəri hesaba daxildir və eyni zamanda xidmət keyfiyyəti və onların çeşidlənməsi bazar üçün əhəmiyyətsizdir. Bu səbəbdən də bir çox auditor şirkətləri daha böyük olanları bağlamaq və ya birləşdirmək məcburiyyətində qalır;

- Auditor xidmətlərinin qiyməti üçün qiymət maneələri. Audit fəaliyyəti hər zaman müştəriyə geniş təkliflər təqdim etmişdir. Auditorun şəxsin günlük işi üzrə orta qiyməti 100-150 ABŞ dolları təşkil edir. Eyni zamanda, fərdi sahibkarların xidmətlərinin qiyməti əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Yalnız 60-80 ABŞ dolları.

Auditin inkişafı ilə bağlı problemləri həll etmək üçün ortaya qoyulacaq əsas vəzifələr:

1. Lazım olan yüksək keyfiyyətli qanunvericilik bazasının formalaşdırılması:

- Audit nəzəriyyəsinin yeni, birləşdirilmiş konsepsiyasının və onun bütün aspektlərini əhatə edən nəzəriyyənin formalaşdırılması. Əsas məsələ auditin mahiyyətini anlamaq və "audit", "audit fəaliyyəti", "audit xidməti" kimi anlayışların daha dəqiq istifadə edilməsidir. Bu, audit üçün hüquqi və tənzimləyici

çərçivənin, terminoloji aparatın formalaşmasının, müxtəlif qanunvericilik aktlarında müxtəlif terminlər və anlayışların müəyyənləşdirilməsində ziddiyyətlərin və ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını tələb edir.

- Audit fəaliyyətini tənzimləyən mövcud qanunvericiliyin yoxlanılması və yoxlanılması, hər hansı bir uyğunsuzluq və ziddiyyətin aradan qaldırılması, mövcud qanunvericiliyə dəyişikliklər edilərkən, onları beynəlxalq və milli audit standartlarına uyğunlaşdırmaq üçün yoxlamaq.(Беляева О.М. 2014)

2. Verilən audit xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması. bu tələb olunur:

- Auditin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün vahid bir sistem hazırlayın, bu da ictimai birliklərin daxili və xarici keyfiyyətə nəzarət sistemindən ibarət olacaq və auditin keyfiyyətinə təsir edən bir çox amil daxildir (sənədlərin tamlığı, auditorların ixtisas dərəcəsi, tənzimləyici qurumlar tərəfindən növbəti yoxlamaların nəticələri və s.).

- Daxili audit keyfiyyətinə nəzarət üçün auditor təşkilatlarında daxili standartların hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə kömək edir. Audit təşkilatının daxili standartlarının tələblərinə riayət olunmasının monitorinqi audit prosesinin idarə edilməsinin bütün səviyyələrində həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə audit təşkilatı tərkibində audit keyfiyyətinə nəzarət struktur vahidi yarana bilər. Bu, daxili nəzarətin məcburi iştirakı audit xidmətlərinin ədalətli təmin olunmasına şərait yaradır.

- Auditin məqsəd və vəzifələri barədə ümumi bir anlayışa nail olmaq üçün dövlət daxil olmaqla, bütün səviyyələrdə davamlı əlaqə saxlayır. Auditin məqsədi auditin məqsədi auditin həyata keçirən təşkilatın mühasibat uçotu (maliyyə) hesabatlarının müstəqil qiymətləndirilməsidir, çünki auditor rəyinin əksəriyyəti yoxlanılmış şəxslərin əksəriyyəti hesab olunur ki, vergilərin ödənilməsinin düzgünlüyünü və bütövlüyünü tamamilə yoxlaya bilməz.

- Audit təşkilatlarının texniki təchizatının təkmilləşdirilməsi. Daxili audit təşkilatlarının əhəmiyyətli bir hissəsi əsasən yüksək qiymətə görə peşəkar audit proqramlarından istifadə etmir.

Audit riskinin və əhəmiyyətliliyini düzgün qiymətləndirmək və audit işinin effektivliyinin artırılmasına imkan verən auditor təşkilatlarının iş təcrübəsinə standartlaşdırılmış metodların hazırlanması və tətbiqi. Bu mövzunun zəif inkişafı və bilikləri audit risklərinin əhəmiyyətliliyini hesablamaq üçün optimallaşdırılmış və avtomatlaşdırılmış vasitələrin yaradılmasını tələb edir.

3. Haqsız rəqabətə və dampingə qarşı mübarizə aparmaq üçün lazım olan tədbirlərin kompleksini hazırlamaq və həyata keçirmək lazımdır:

- Auditin mürəkkəbliyini hesablamaq üçün vahid metodologiya yaratmaq. Auditor müəyyən edilmiş çərçivəyə uyğunlaşa bilməyəcəksə, müqavilə və auditin nəticəsinin verilməsi qanunsuz sayılmalıdır. Mürəkkəbliyin kifayət qədər qiymətləndirilməsi audit və audit qaydalarının tam şəkildə yerinə yetirilməsinin əsasını təşkil edir.

- Bütün audit parametrləri üçün açıq nəzarət sistemi yaradı. Professional cəmiyyətin nümayəndələri hesabların adekvatlığı baxımından bazar iştirakçılarını müəyyən etməyə imkan verəcəklər. Həqiqi rəqabətə yol verən qaydaları (standartları) pozmaq.

- Audit xidmətlərinin satın alınması üçün tenderləri tənzimləyən, auditin mürəkkəbliyini hesablamaq üçün metodologiyani əks etdirən hüquqi akt qəbul etmək. Alınan təkliflər arasından bir podratçı seçərkən, audit işçiliyinin hesabatlı əmək girişi nəzərə alınaraq audit aparmaq üçün xərclərini ödəməyən təkliflər atılacaqlarını müəyyən etmək.

- Müəyyən edilmiş qanunvericilik aktında müştərilər tərəfindən şirkətin müəyyən edilməsi üçün nəzərə alınması lazım olan əsas meyarlar, işi məqbul göstərilən "qiymət - keyfiyyət" səviyyəsinə çatdırılmasını təmin edəcəkdir.

- ictimai auditor təşkilatlarının tenderinə nəzarət etmək. Auditorların peşəkar bacarıqlarının artırılması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Nə üçün vacibdir:

- MHBS üzrə audit və mühasibatlıq sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması üzrə xüsusi kurslarda Azərbaycanlı auditorların dövlət səviyyəsində məcburi təhsillərini hazırlamaq və tətbiq etmək.

- Kvalifikasiya sertifikatı imtahanının keçməsi üçün tələbləri gücləndirin. 3 Professional audit dərnəklərinə əsasən:

- Audit şirkətlərinin və mütəşəkkil auditin, beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının, beynəlxalq audit standartlarının, MHBS formatında milli mühasibat uçotu hesabatlarının dəyişdirilməsi metodlarının tətbiqinə dair təşkilatların sistemli hazırlığını tənzimləmək, bu da təşkilatların maliyyə hesabatlarının dəqiqliyini düzgün tərtib və təsdiqləməyə imkan verəcək;

- audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin anlaşılması və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün peşəkar mühitdə audit, metodoloji və metodoloji materialları sahəsində elmi tədqiqatların inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi; (Булгакова Л.И. 65-70)

Auditor təşkilatlarının texniki təchizatının səviyyəsini artırmaq üçün xüsusi audit proqramlarının təşviq edilməsinə və həyata keçirilməsinə şərait yaradır;

- Konfranslar, seminarlar, təcrübə mübadiləsi;
- - qabaqcıl öyrənmə texnologiyalarının tətbiqi: veb-seminarlar, audio konfranslar, məsafədən öyrənmə;
- yerli şirkətlərin beynəlxalq birliklərə və təşkilatlara daxil olmasını asanlaşdırmaq.

5. Audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətlərini ləğv etmək.

5.1 BSB-nin bazar mühasibat uçotunun mühasibat uçotuna məcburi köçürülməsi və digər iştirakçılara milli mühasibat uçotunun əhəmiyyətli islahatı daxil olmaqla, Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyası. Beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarına keçid audit keyfiyyətinin lazımi səviyyəsini keyfiyyətə artırır. Audit standartlarının tələblərinə riayət etməyə imkan verən auditorların yüksək peşəkar təliminin olması tələb olunur.

- Azərbaycan auditinin inkişafı dünya texnologiyaları ilə bir addım olmalıdır. Azərbaycanda bu texnologiyaların yaranması və onların geniş auditorlar üçün mövcudluğu milli auditin inkişaf etdirmək və milli şirkətlərin uğurla rəqabət edən milli şirkətlərin hədəflənməsi üçün əsasdır. Auditin bütün sahələrində yeni texnologiyaların, proseslərin və hadisələrin tətbiqi vacibdir: auditin keyfiyyətinin

qiymətləndirilməsi, yoxlamaların yoxlanması, auditorların məsuliyyətinin bütün hədlərini müəyyənləşdirməsi, audit parametrlərinin düzgünlüyünün (əmək qabiliyyətinin, əhəmiyyətliyi, riskinin) mövcud qanunvericiliyə uyğunluğunun yoxlanması.

- Auditin yeni sahələrini və "audit" kateqoriyasını buraxılışını yeni səviyyəyə çıxarmaq: mühasibat uçotunun (maliyyə) hesabatlarının bütün biznes sisteminin yoxlanmasına nəzarət etməsindən.

- Doğru yoxlamadan fərqli olaraq səhvləri, pozuntuları, qanunlardan və qaydalarından, pozuntu və köhnəmə əlamətlərini tapmasından fərqli olaraq, yeni bir audit resursların istifadəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə, səmərəsizliyin səbəblərini tapmaqda, maliyyə cəhətdən inkişaf etdirmə imkanlarına yönəldilməlidir idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsini məlumatlandırmaq və nəzarət etmək (intellektual kapitalın audit, biznesin auditinin audit - tsisov, strateji audit, biznes audit və s.).(- Ершов А.А. С. 124-127)

Audit obyektinin bazasının obyektiv olaraq genişləndirilməsi audit fəaliyyətinin metodologiyasında dəyişiklik edilməsini tələb edir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında auditin effektivliyini artıracaqdır.

3.2 Maliyyə nəzarət sistemində Audit Palatasının rolu

Ölkədəki audit fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini təşkil etmək məqsədi ilə ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış "Auditor xidməti haqqında" 1994-cü il 16 sentyabr 1994-cü il tarixli 882 sayılı Qanuna əsasən; bu sahədə mövcud olan tədbirlərin və normativ aktların layihələrinin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının audit fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş; dövlətin, biznes müəssisələrinin və auditorların (audit təşkilatlarının) maraqlarını qorumaq; Auditor xidməti haqqında qanunvericiliyin, digər qanunvericilik və normativ aktların tələblərindən auditorların (auditor təşkilatlarının) uyğunluğunun monitorinqi Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası tərəfindən yaradılıb.

Palatanın fəaliyyəti onun Qaydaları ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası müstəqil maliyyə nəzarəti orqanıdır. Auditorlar Palatasının əsas

məsuliyyəti, mülkiyyətdən asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektlərində dəqiq və etibarlı maliyyə və mühasibat uçotunun aparılması, eləcə də mövcud qanunvericiliyə əsasən, inkişafı və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ölkədə audit fəaliyyəti təşkil etməkdir. Auditorlar Palatası aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

Azərbaycan Respublikasında auditor xidməti təşkil edir və tənzimləyir;

Azərbaycan Respublikasının ərazisində müstəqil auditorlar və audit qurumlarına lisenziyalar verir, onların fəaliyyətini və auditor təşkilatlarının nizamnamələrinin "Audit xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğunluğunu nəzərə alır;

- müstəqil auditorların və auditor təşkilatlarının uçotunu aparır;
- auditi həyata keçirmək hüququ verən lisenziyanın verilməsi üçün imtahan verilməsi qaydalarını hazırlayır və təsdiqləyir;
- imtahan komissiyasının tərkibini və tərkibini hazırlayır və təsdiq edir ki, audit fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ verən lisenziyanın verilməsi üçün imtahan ödənişini müəyyən edir;
- təsərrüfat subyektlərinin maliyyə və uçot hesabatları üzrə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin müvafiq tələblərini nəzərə alaraq, auditin geri çağırılması formalarını, müstəqil auditorların və sinif qurumlarının işlərinə dair müxtəlif hesabatlar formalarını hazırlayır və təsdiqləyir;
- audit praktikasını və mövcud qanunvericiliyin ümumiləşdirilməsi məsələlərinin tətbiqi ilə bağlı müstəqil auditorlar və auditor təşkilatları ilə məsləhətləşmələr aparır, audit xidmətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər hazırlayır və onların icrasına nəzarət edir;
- auditin aparılması üçün təlimat, tövsiyə və təlimat hazırlayır
- Audit xidmətinin göstərilmə üsulları və metodları ilə bağlı nizamnamə sənədləri tərtib edir, milli və beynəlxalq təcrübələrin davamlı öyrənilməsi əsasında müvafiq tövsiyələr hazırlayır;

- Respublikanın qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, peşəkar funksiyaların qeyri-kafi olması ilə əlaqədar müştərilərin müstəqil auditorlar və auditor təşkilatları ilə bağlı tələblərinin təmin edilməsi;
- müstəqil auditorların və audit təşkilatlarının hüquq və qanuni mənafelərinin qorunması üçün müvafiq tədbirlər görür;
- müstəqil auditorun, auditor təşkilatının, müstəqil xarici auditorun və xarici auditor təşkilatının filial və / və ya nümayəndəliyinin "Audit xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq maliyyə və biznes fəaliyyətinə uyğunluğunu yoxlayır və onların işlərini nəzarət edir;
- təsərrüfat subyektlərinin özəlləşdirmə və ya digər məqsədlər üçün əmlakın qiymətləndirilməsinin etibarlılığına dair auditor hesabatları verir;
- öz səlahiyyətləri pul vəsaitlərinin və ya Cinayət yolu və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə əldə digər əmlakın leqallaşdırılmasına qarşı nəzarət orqanlarının funksiyalarını həyata keçirir.. ;("Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1994)

Ölkədəki audit xidmətinin dövlət tənzimlənməsini təşkil etmək məqsədilə yaradılan Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası müvafiq qanun layihələrini hazırlayır, bu sahədə və Azərbaycan Respublikasında audit xidmətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə, dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin və auditorların maraqlarını müdafiə edən tədbirlər sistemini hazırlayır. Auditorların öz fəaliyyətlərində qanunvericiliyin və normativ aktların tələblərindən asılı olaraq tələblərinə uyğunluğunun yoxlanılması 1996-cı il aprelin 5-dən etibarən qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Audit Xidməti haqqında Qanunu üzrə yoxlanılır. Audit Palatası öz fəaliyyətində "Audit Xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Azərbaycan Respublikasının Audit Palatası haqqında Əsasnamə" və digər müvafiq normativ aktları rəhbər tutur. Auditorlar Palatasının əsas vəzifəsi, bütün təsərrüfat subyektlərində mülkiyyət hüququndan asılı olmayaraq dəqiq və etibarlı maliyyə və mühasibat mühasibatlığının təmin edilməsi və mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq fəaliyyətinin inkişafı və

təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Audit Xidmətinin ölkədə təşkil edilməsidir.

Azərbaycan Auditorlar Palatasının Şurasının qərarlarına uyğunluğunu təmin etmək məqsədi ilə, Beynəlxalq Audit Standartlarına üzvlük öhdəliklərinin, Professional Mühasiblərin Etikası Kodeksinin, Palatanın üzvü olan Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (IFAC), Azərbaycan Respublikasının Audit Xidməti haqqında Qanununun Auditor xidmətinin keyfiyyətinə nəzarət ", " Audi Keyfiyyətə Nəzarət Qaydaları "na uyğun olaraq həyata keçirilir Orsk Azərbaycan Respublikasında xidmət "və" Auditorlar Palatası Keyfiyyətə Nəzarət Şurasının Azərbaycan Respublikasının Əsasnamə "Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Şurasının qərarı ilə təsdiq edilmişdir. 2015-ci il üçün Keyfiyyətə Nəzarət Komitəsinin fəaliyyət planı təsdiq olunmuş və təsdiq edilmiş normativ sənədlərə və Auditorlar Palatasının 2015-2017-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş planlarına müvafiq olaraq həyata keçirilməsinə təqdim edilmişdir. və 2015-ci il üçün Şura Palatası. 2015-ci ilin hesabat ilində Keyfiyyətə Nəzarət Komitəsi öz fəaliyyətlərini aşağıdakı dörd istiqamətdə qurmuşdur:

İcraçı Auditorlar Palatasına həvalə edilmiş " Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan audit xidmətlərinin inkişaf konsepsiyasında " (2012-2020) nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsində iştirak etmək, 2012-2015-ci illər üzrə Milli Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planına əsasən hazırlanmış; Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (IFAC) üzvlük auditorlarının Auditorlar Palatasına üzvlük tələblərini yerinə yetirməsi üçün auditorlara Beynəlxalq Audit Standartlarında baş verən dəyişikliklər barədə məlumat vermək və əyani vəsaitlərin göstərilməsini təşkil etmək işində iştirak etmək;

Audit təşkilatlarının və müstəqil auditorların özləri tərəfindən audit xidmətlərinin göstərilməsi ilə əlaqədar olaraq Keyfiyyətə Nəzarət Komitəsinin qəbul etdiyi ərizələrin və şikayətlərin nəzərdən keçirilməsi; auditor təşkilatları və müstəqil auditorlar tərəfindən aparılan yoxlamaların keyfiyyətə nəzarətinin təşkili. ("Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin keyfiyyətinə nəzarət üzrə

Qaydalar”ın və “Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Keyfiyyətə nəzarət Komitəsinin Əsasnaməsi” , 11 oktyabr 2013-cü il)

Audit xidmətinin keyfiyyətinin daha yaxşı təşkil edilməsini təmin etmək və Auditorlar Palatasının struktur vahidləri arasında 2015-ci il 1 sentyabr tarixli 1/28 sayılı "Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında" sərəncam əsasında 13 beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, Auditorlar Palatasının tərkibi müstəqil bir "Audit Keyfiyyəti Nəzarət" şöbəsi yaradılıb. Eyni zamanda, bu sahədə nəzarəti və tənzimləmə təşviqini yaxşılaşdırmaq üçün, 2015-ci il avqustun 11-də 265/5 sayılı Qərar əsasında Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Şurasının nəzdində fəaliyyət göstərən Keyfiyyətə Nəzarət Komitəsinin yeni sədri Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Şurası seçilib. Audit xidmətlərinin keyfiyyətinin monitorinqi və Auditorlar Palatasının fəaliyyət planının 3.1-ci bəndini tətbiq etmək üçün yaxın zamanda hazırlanmış bir fəaliyyət planına uyğun olaraq 2015-2017 "Audit keyfiyyətinin yoxlanılması üzrə auditlərin keçirilməsi və Üzv Öhdəliklərinə dair Tələblər (SMO) № 1 IFAC" na uyğun olaraq təsdiq edilmiş bir plana əsasən audit yoxlamalarının hazırlanması, iki audit təşkilatı tərəfindən həyata keçirilən yoxlamalar keyfiyyətinin yoxlanılması. ("Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında" Sərəncam 2015-ci il)

Təftiş nəticələrinə uyğun olaraq müvafiq təlimatlar verilmişdir. Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin çıxarışlarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi yoxlama dayandırılmasına və Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının sədrinin müvafiq tapşırıqlarına əsasən, 8 müstəqil auditorun və 4 auditor təşkilatının maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətini təsdiqləyib. Audit Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Şurasının 2 iyul 2011-ci il tarixli 220/5 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Auditorlar və Audit Təşkilatlarının Auditləri haqqında" metodik göstərişlər əsasında həyata keçirilmişdir. Həyata keçirilən işlər nəticəsində Palata hazırlanmış və Palatanın rəhbərliyinə "Audit təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin auditi və müstəqil auditorlar və auditor rəyləri" təqdim edilmişdir. Bu qərar Auditorlar

Palatasının Şurasının iclasında müzakirə olundu və 2015-ci il 4 dekabr tarixli 270/2 sayılı qərarı qəbul edildi.

Beynəlxalq tələblərə uyğun olaraq Azərbaycanda fəaliyyət göstərən auditor heyəti kadrlarının hazırlanması, onların peşəkar səviyyəsinin artırılması və artırılması məsələləri Palatanın vacib fəaliyyətlərindən biridir. Auditorun adı almaq üçün imtahan keçirilməsi 2015 və 2016-cı ilin birinci rübündə lisenziyanın müddəti başa çatdıqdan sonra müvafiq işlərin təşkili planı təsdiq edilmişdir. Bu cədvəl əsasında, audit fəaliyyətinin aparılması üçün lisenziyanın müddəti başa çatdıqdan sonra auditorun adını almaq üçün iki mərhələli imtahanlar keçirilmişdir. Ümumilikdə, 2015-ci ildə auditorun adı və auditorlar üçün keçirilmiş imtahanlarda, lisenziyası sona çatdı, 18 nəfər iştirak etdi, onlardan 10 nəfər iştirak etdi, 8-i isə uğurlu nəticə verdi. Auditorlar üçün qabaqcıl təlim kurslarının keçirilməsi, təhsilin və uzunmüddətli peşə proqramlarında beynəlxalq ən yaxşı təcrübələri nəzərə alaraq, Palatanın Şurasının iclasında müzakirə edilmiş, 2015-ci ildə auditorların qabaqcıl təlim kursları üzrə qruplar üzrə tədris planını, cədvəlini və auditorların siyahısını təsdiq etmişdir. Təsdiq olunmuş proqram və cədvəl əsasında 2015-ci il sentyabrın 1-dən sentyabrın 30-dək qruplar I, II, oktyabrın 5-dən oktyabrın 30-dək III, IV və V qrupları üzrə təlim kursları keçirilmişdir. Kursun sonunda, 3 Oktyabr və 31 Oktyabr 2015 tarixlərində imtahanlar keçirildi. İmtahanda 142 nəfər iştirak edib, 21 nəfər iştirak etməyib, qaydaların pozulması üçün heç bir məhbus olmadı, 115 nəfər imtahanı müvəffəqiyyətlə keçdi, 27 nəfər isə müvəffəqiyyətli bir bal topladı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə həyata keçirilmiş daxili audit xidmətinin daxili audit xidmətinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün hüquqi çərçivəni, daxili auditorların hüquq və öhdəliklərini müəyyən edən "İqtisadi Təşəbbüslərin İdarə Edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə daxili audit kurslarının keçirilməsi Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının və B institutunun daxili auditorlarını hazırlamaq məqsədilə 29 iyun 2007-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir 2014-cü il oktyabrın 19-dan noyabrın 19-dək müraciət

edən 14 nəfər üçün aprelin 1-dən mayın 1-dək Azərbaycan Respublikasının Daxili Auditorları, müraciət edən 6 nəfər üçün 20 nəfər üçün təsdiq olunmuş "Daxili Auditin əsasları" Kurs iştirakçıları tələbələrin sertifikatlarına layiq görülmüşlər. Auditorlar və auditor köməkçiləri üçün qabaqcıl təlim kurslarının təşkili Auditorlar Palatasının iş planına uyğun olaraq "Auditin əsasları" mövzusunda təlim kursu hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Bu proqrama əsasən, təşkilatlarda çalışan mütəxəssislər üçün qabaqcıl təlim kurslarına qatılmaqla əlaqədar bütün audit təşkilatlarının rəhbərlərinə məktublar göndərilmiş, 2015-ci il mayın 26-dan mayın 26-na qədər 2 35 audit təşkilatından müraciət edən işçilər kursun sonunda sertifikatlara layiq görülmüşlər. Auditorlar Palatasının 2015-ci ilədək təşkil etdiyi seminarlar, simpoziumlar və tədbirlər Audit üzrə Beynəlxalq Standartların tətbiqi ilə bağlı 2015-ci il üçün seminarların keçirilməsi Proqramının təbiətinin ölkə Prezidentinin tapşırıqlarına əsasən, müstəqil maliyyə nəzarəti sahəsində mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi istiqamətində aparılan fəaliyyətlərə uyğun olaraq ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, Palata tərəfindən qəbul edilən üzvlük öhdəlikləri ilə Beynəlxalq Auditorlar Federasiyasına (IFAC) auditorlar 2015-2017-ci illər üzrə Auditorlar Palatasının fəaliyyəti ilə bağlı "Beynəlxalq audit standartlarının tətbiqi ilə bağlı seminarlar keçirilməsi" maddəsi ilə, auditor xidmətinin ölkəmizdə beynəlxalq audit standartlarına uyğunluğunun vacibliyini vurğulamışlar. Bu məqsədə nail olmaq üçün, 2015-ci ildə Auditorlar Palatasının üzvləri üçün IFAC tərəfindən təsdiq edilmiş Beynəlxalq Audit Standartlarının şərhinə dair 19 seminar keçirilmişdir. 23 yanvar 2015-ci il tarixli 2421 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikasında Audit Xidmətinin İnkişaf Konsepsiyası ilə təsdiq edilmiş korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə 2012-2015-ci illər üzrə Milli Fəaliyyət Planının 13.2-ci bəndinə əsasən, 23 yanvar 2015- 2012-2020-ci illər) Auditin hüquqi bazasını təkmilləşdirmək məqsədilə Auditorlar Palatası tərəfindən hazırlanmış "Audit haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsini müzakirə etmək üçün dəyirmi masa keçirilmişdir. İctimaiyyətin maraq dairəsi qanun layihəsinin müzakirəsinə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə, Vergilər, İqtisadiyyat və

Sənaye nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin, Sahibkarlar Konfederasiyasının, Dövlət İqtisad Universitetinin və auditor təşkilatlarının nümayəndələri iştirak etdilər . 17 mart 2015-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının və Azərbaycan Turizm və İdarəetmə Universitetinin birgə təşkilati dəstəyi ilə "Audit fəaliyyətini və Azərbaycanda bu sahədə təlimlərin keçirilməsini tələb edir ".

2015-ci il aprelin 30-da Ulu Öndərin anadan olmasının 92 illiyinə həsr olunmuş" Korrupsiyaya qarşı mübarizə və pulların yuyulması ilə mübarizə sahəsində qarşıda duran çətinliklər və onların həll yolları "mövzusunda konfrans keçirilmişdir. Konfrans Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Baş İdarənin və Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin birgə təşkilati dəstəyi ilə keçirilib. "Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq standartların rolu və əhəmiyyəti", "Auditin hazırkı vəziyyəti və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması yolları", "Korrupsiyanın azaldılmasında daxili auditin rolu və əhəmiyyəti: vəzifələri və vəzifələri", " Təcrübədə korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri" beynəlxalq audit "," Auditin qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zərurəti "mövzularında müzakirələr aparılıb. 30 iyun 2015-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasında hesabatın müzakirəsi üçün dəyirmi masa keçirilmişdir audiddən kənarlaşdırılması üçün inzibati məsuliyyətin tətbiqi ilə əlaqədar tədbirlər görülməsi barədə danışılırdı. Tədbirdə Auditorlar Palatasının üzvləri və işçiləri, Palatanın Müşahidə Şurasının sədrləri iştirak ediblər."İqtisadiyyat" qəzeti "dəyirmi masa" nın nəticələri barədə məlumat verib. Auditorlar Palatası auditoriya sahəsində qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənmək və tətbiq etmək, eləcə də beynəlxalq audit prinsipinə əsasən ölkədə audit keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər sisteminin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. 2015-ci il ərzində Auditorlar Palatasının işçiləri və üzvləri tərəfindən keçirilən beynəlxalq tədbirlər böyük maraqla qarşılanırdı.

- 27-28 aprel 2015-ci il tarixlərində "Audit Standartları üzrə Eksperimental Cəmiyyətin Avropa Birliyinin tələblərinə uyğun mühasibat uçotu və audit

qanunvericiliyinin müasirləşdirilməsi və ən yaxşı beynəlxalq təcrübənin mübadiləsi" elmi və metodoloji məsələlərin müzakirə edildiyi konfransda auditorlar Palatası sədrinin müşaviri Nəcəf Talibov, Beynəlxalq mühasibat uçotu Standartları sədri Namiq Abbaslı və əvəzedicilər, Beynəlxalq standartlar komitəsinin sədri Elnur Qurbanov iştirak etmişdir.

- 5 may 2015-ci il tarixində Lamiyanın Auditorlar Palatası Şurasında Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsinin sədri Bayramova ACCA (Certified Accountants Assosiasiyası) və ecoDA (Avropa İdarəetmə Assosiasiyaları Konfederasiyası) birgə təşkilati dəstəyi ilə Brüsseldə keçirilən korporativ idarəetmə tədbirində iştirak etmişdir .

- 2015-ci il iyunun 1-də Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru, professor Vahid Novruzov və Baş Qərargah rəisi Qaşam Bayramov VII Beynəlxalq "ATOMEKSPO 2015" Forumu çərçivəsində "Daxili nəzarət aydınlıqda" mövzusunda dəyirmi masada iştirak etdi. Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskvada daxili Nəzarət rəhbəri və audit moderatorluğu ilə "dəyirmi masa" zamanı Dövlət Korporasiyasının " Rosatom "- Başmüfettişi Aleksandr Loktev və "Rosatom" nəzarət və yoxlama fəaliyyəti Departamentinin direktoru"- İqor Igin , Auditorlar Palatasının prezidenti, professor Novruzov Azərbaycanda daxili nəzarət və audit mövzusunda ətraflı çıxış etdi. 18-ci Auditorlar Palatasının, əsasən Rusiya Federasiyasının nümayəndələri və xaricdən Azərbaycana əlavə olaraq, Macarıstanın Auditorlar Palatasının nümayəndələri iştirak etmişlər.

- 2015-ci il 25-26 iyun tarixlərində nümayəndə heyəti, Auditorlar Palatasının sədri, professor Vahid Novruzov , Lissabonda keçirilən Avropa Mühasiblər və Auditorlar Federasiyasının (EFAA) illik ümumi yığıncağında və EFAA və Portuqaliya Sertifikatlaşdırılmış Mühasiblər Assosiasiyası (OTOC) tərəfindən Qlobal İqtisadi Böhranın və onun Ləğv edilməsi mövzusunda birgə təşkil etdiyi beynəlxalq konfransda iştirak etmişdir.

- 21-22 sentyabr tarixlərində Auditorlar Palatasının sədri, professor Vahid Novruzovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti "Mühasibat uçotu və audit

sahəsində ən yaxşı təcrübələrin və sertifikatlaşdırmanın tədqiqi" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak etmişdir. Gürcüstanın paytaxtı Tbilisidə keçirilən beynəlxalq təcrübə üçün "Gürcüstanın qabaqcıl beynəlxalq təcrübəsi", Gürcüstanın Mühasibləri, Auditorlar və Maliyyə Menecerləri Federasiyasının təşkilatçılığı ilə 10 ölkənin (Fransa, Almaniya, Avstraliya, Çernoqoriya, Rusiya, Polşa, Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova), "Audit sahəsindəki sertifikatlaşdırmada Azərbaycanın təcrübəsi haqqında" mövzusunda təqdimatın böyük maraqla qarşılandığı konfransda geniş müzakirələr aparıldı.

- 11-12 noyabr tarixlərində Auditorlar Palatası Şurasının Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsinin sədri Lamia Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (IFAC) Sinqapur şəhərində keçirilmiş Şuranın iclasında iştirak etmişdir.

- 18 noyabr 2015-ci ildə Auditorlar Palatasının üzvü, müstəqil auditor Rəqim Əlizadə Belçikanın paytaxtı Brüssel şəhərində CCAB (Mühasibat Təşkilatları üzrə Müşavirət Komitəsi) təşkilatının dəstəyi ilə təşkil edilmiş "Para yuyulması və terrorizmə qarşı mübarizə: maliyyə işçiləri və mühasiblərin rolu" mövzusunda keçirilən tədbirdə iştirak etmişdir. 2015-ci ildə Audit Palatasının təşkil etdiyi beynəlxalq tədbirlər və görüşlərdə ölkəmizin adından oxunan təqdimatlar böyük maraqla qarşılanırdı.

- 13 fevral 2015-ci il tarixində Auditorlar Palatasında Ukraynanın, Qafqaz və Baltikyanı ölkələrin Böyük Britaniyadakı Chartered Sertifikatlı Mühasiblər Assosiasiyasının nümayəndəsi Natalya Vovçukla görüş keçirilmişdir. ACCA-nin Azərbaycanda Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (IFAC) nümayəndəsi olan Auditorlar Palatası ilə görüşündə səmərəli əməkdaşlığı davam etdirmək və gələcək inkişaf perspektivlərini davam etdirmək, habelə IFAC-a verilən üzvlük öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün 19 işgüzar görüş keçirildi.

- 2015-ci il oktyabrın 8-də V Beynəlxalq Mühasiblər və Auditorlar Forumu "Qloballaşma kontekstində mühasibat və audit: mərhələlər, tendensiyalar və inkişaf perspektivləri" mövzusunda keçirildi. Forum təşkilatının əsas məqsədi maliyyə resurslarından səmərəli istifadə, qloballaşmış dünya iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti, idarəetmə sistemində və ümumilikdə sosial və iqtisadi həyatda

şəffaflığın artırılması, təhlil edilməsi, mövcud problemlər, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla müvafiq institusional mexanizmlərin istiqamətini aydınlaşdırmaq, bu sahədə beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi, təhsil və beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə real nəticələr əldə etməkdir. Hesabat ilində peşəkar etika üzrə Audit Komitəsi, Keyfiyyət Nəzarət Komitəsi, Hüquq və Hüquq Komitəsi, Beynəlxalq Standartlar Komitəsi, Mübahisələr və Apelyasiya Komitəsi, İnformasiya və Mətbuat Komitəsi, Hökumətlə Əlaqələr Komitəsi və İctimaiyyət, beynəlxalq əlaqələr, Milli Audit Dəstəkləmə Komitəsi, Auditorlar və mütəxəssislər Peşəkar İnkişaf Komitəsi, Metodik Komitə, Auditorlar Palatasının Gənclər Komitəsi və Üzvlük Komitəsi fəaliyyətlərini Palatanın Şurasının müvafiq qərarları ilə təsdiq edilmiş Əsasnamə və fəaliyyət planları əsasında həyata keçirmişdir. Auditorlar Palatasının Şurasının Audit komitələri 2015-ci il üçün fəaliyyət hesabatları və 2016-cı ilədək Palata üçün planlar təqdim ediblər. Komitələrin bu hesabatları və fəaliyyət planları Auditorlar Palatasının Şurasında müzakirə olundu və onlara əsasən qərarlar qəbul edildi .

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 16 sentyabr 1994-cü il № 882.
2. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Bakı şəhəri, 19 sentyabr 1995-ci il № 1115.
3. “Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin keyfiyyətinə nəzarət üzrə Qaydalar”ın və “Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının Keyfiyyətə nəzarət Komitəsinin Əsasnaməsi” , 11 oktyabr 2013-cü il
4. "Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında" Sərəncam 2015-ci il 1 sentyabr tarixli 1/28 sayılı
5. "Auditorlar və Audit Təşkilatlarının Auditləri haqqında" metodik göstərişlər 2 iyul 2011-ci il tarixli 220/5 sayılı qərar

Rus dilində

2. Аганина Р.Н. 2013, Осуществление контроля качества оказываемых аудиторских услуг // Право: теория и практика. - М.: Тезарус, № 3 (116). - С. 23-28
3. Апрезова Н.Г. 2010, Саморегулирование в аудиторской деятельности // Предпринимательское право. - М.: Юрист, № 2. - С. 35-38
- 4.Беляева О.М. 2014, Страхование риска ответственности аудиторов при проведении обязательного аудита // Безопасность бизнеса, № 1, 5. Булгакова Л. О понятиях "аудит" и "аудиторская деятельность" // Право и экономика. - М.: Юрид. Дом "Юстицинформ", 2016, № 4. - С. 59-62
6. Булгакова Л.И. 2015, Развитие законодательства об аудиторской деятельности // Право и экономика. - М.: Юрид. Дом "Юстицинформ", № 5. - С. 65-70
7. Голошумова А.В., Ястребов Д.А. 2009, Новый закон об аудиторской деятельности: контроль качества работы аудиторов // Проблемы цивилистики: Сборник статей. - М.: Полтекс, Вып. 4. - С. 125-140

8.Гущин В.В. 201, Договор на оказание аудиторских услуг // Право и экономика, № 3, 9.Ершов А.А. Аудит как вид финансового контроля // Финансовое право. - М.: Юрист, 2010, № 10. - С. 17-21

10. Ершов А.А. 2016, Государственное регулирование аудиторской деятельности // Актуальные проблемы правоведения. Научно-теоретический журнал. - Самара: Изд-во СГЭУ, № 2 (20). - С. 124-127

İnternet resursları

<https://articlekz.com/article/21408>

<https://moluch.ru/archive/84/15643/>

https://studbooks.net/1539703/buhgalterskiy_uchet_i_audit/sovershenstvovanie_auditorskoy_deyatelnosti_respublike_belarus

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1 Auditorlar müxtəlif fəaliyyət sahələrində e-ticarət üzrə məlumatların qruplaşdırılması.....	28
Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətlərinin regional inkişafı dinamikası.....	30
Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasının audit bazarında sərbəst auditorların, yerli və xarici auditor təşkilatlarının (onların filial və ya nümayəndəliklərinin) göstərdikləri xidmətlərin həcmnin inkişafı dinamikası.....	32
Cədvəl 4. Sərbəst auditorlar, yerli və xarici auditor təşkilatlarının işçilərinin orta siyahı sayı və gəliri	33
Cədvəl 5. Deloitte (Deloitte Touche Tohmatsu) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə).....	34
Cədvəl 6. Auditor xidməti növlərinin inkişaf dinamikası yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayına görə.....	36
Cədvəl 7. Ernst&Young (EY) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə).....	41
Cədvəl 8. Ernst&Young (EY) şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə).....	43
Cədvəl 9. KPMG şirkətinin əldə etdiyi gəlirlər (mlrd dollar ilə).....	45
Cədvəl 10. Audit təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayı (2015-2018-ci illər üzrə).....	48

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1. Müasir auditin növləri.....	8
Sxem 2. Deloitte Touche Tohmatsu şirkətinin göstərdiyi xidmətlərin regionlar üzrə bölünməsi (faizlə %).....	39
Sxem 3. Price Waterhouse Coopers şirkətinin göstərdiyi xidmətlərin regionlar üzrə bölünməsi (faizlə%).....	41
Sxem 4. 2017-2018-ci illər üzrə göstərilən audit xidmətlərinin say etibarilə xüsusi çəkisi (faizlə%).....	49
Sxem 5. 2015-2016 cı yarım illiklər üzrə göstərilən audit xidmətlərinin həcm etibarilə xüsusi çəkisi (faizlə%).....	50